

**Odsjek za povijest umjetnosti  
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci**

**Ante Rendić-Miočević**  
**ANTIČKA IKONOGRAFIJA**  
**Tekst uz predavanja**

**godina 2011./2012.**

## SADRŽAJ:

ZEUS-JUPITER .....	3
HERA-JUNONA.....	8
ATENA-MINERVA.....	10
APOLON - FEB (FOIBOS = "SJAJNI") .....	13
ARTEMIDA – DIJANA .....	17
HELIJE – SOL.....	21
AFRODITA – VENERA .....	22
HERMES – MERKUR.....	26
ARES – MARS.....	31
HEFEST – VULKAN.....	33
HAD – PLUTON .....	35
PERZEFONA (KORA) - PROZERPINA .....	38
DEMETRA-CERERA.....	40
POSEJDON-NEPTUN .....	43
AMFITRITA.....	45
TRITON .....	46
DIONIZ, BAKHO (BAKHOS, BACCHUS)-LIBER PATER.....	47

## **ZEUS-JUPITER**

**Među mnogobrojnim pripadnicima bogatog antičkog mitološkog nasljeđa Zeusu (Jupiteru) svakako je pripadalo istaknuto mjesto: „otac bogova“, kako je on često nazivan, bio je, naime, vladarom nebeskog svijeta, ali ujedno i predvodnikom cjelokupnog grčko-rimskog panteona.**

Zeus je bio najmlađi sin Uranove i Gejine kćeri Reje te njezina muža , a ujedno i brata, okrutnog Krona (Saturna), Uranova nasljednika u vladanju svijetom. Zbog bojazni da ga netko od vlastite djece ne bi pokušao svrgnuti s vlasti, što se prethodno dogodilo njegovu ocu Uranu, Kron mu je srpom odsjekao spolovilo i bacio ga u more, preuzevši od njega ulogu vladara svijetom. Svoju novorođenu djecu Kron bi, stoga, odmah po rođenju progutao pa je isto naumio učiniti i s najmlađim od trojice sinova, Zeusom: umjesto novorođenčeta progutao je, međutim, kamen ovijen pelenama, što mu ga je podmetnula zabrinuta Zeusova majka Reja, želeći Krona zavarati te ga omesti u zloj namjeri.

Prema mitološkoj priči moćni "otac bogova" - takvim je Zeus doživljavan i često bio nazivan - rođen je na najvećem grčkom otoku Kreti. Savjetovana od Urana i Geje, a želeći zaštititi barem svoje najmlađe dijete, trudna Reja pohitala je na taj otok, namjeravajući se poroditi podalje od Krona i dosega njegovih očiju. Rodivši Zeusa sklonila ga je u dubinu Diktine pećine, gdje su ga, prema legendi, medom i mlijekom koze Amalteje hranile te odnjegovala tamošnje nimfe Adrasta i Ida. U prikrivanju Zeusova boravišta sudjelovali su i kretski gorski demoni, kureti: nastojeći prikriti djetetov plač, a u strahu da ga Kron ne bi čuo i na taj način otkrio skrovito pećinsko mjesto, zveketom oružja pred ulazom u pećinu stvarali su nesnosnu buku.

Ubrzo je, međutim, uz pomoć Geje te Okeanove i Tetidine kćeri Metide, božice mudrosti i razboritosti, Zeus uspio Krona prisiliti da nakon uzimanja lijeka što mu ga je spravila Metida iz utrobe povрати svu prethodno progutanu djecu, od Hestije, Demetre i Here, do Zeusove starije braće Posejdona i Hada. Uz njihovu je pomoć i uz sudjelovanje jednookih kiklopa - prethodno ih je Zeus oslobodio prisilnog boravka u Tartaru, dobivši zauzvrat na poklon grom, munju i bljesak (prema atenskom piscu Apolodoru tom su prigodom kiklopi Hada opskrbili kacigom, a Posejdona trozubom) - Zeus je napao Krona

i titane koji su mu u toj prigodi solidarno pritekli u pomoć. Nakon desetgodišnje borbe uspio ih je savladati i okrutno kazniti, bacivši ih okovane u bezdan Tartara, najmračnijeg dijela podzemnog svijeta.

Nakon što mu je uspjelo osloboditi se Krona i titana Zeus je vladavinu svijetom podijelio s dvojicom starije braće: Posejdonu je takvom podjelom pripalo upravljanje Morem i Vodama, Hadu je dopala vladavina Podzemljem, a Zeus je sebi osigurao vladavinu Nebom, odnosno čitavim svijetom. Uskoro mu je uspjelo poraziti i pobunjene gigante, divovske sinove Urana i Geje i tek je nakon toga odlučio boravište potražiti na mitskoj planini Olimpu. Među onima koji su ga u tomu slijedili spominju se Hera, Posejdon, Hermes, Hefest, Atena, Artemida, Hestija, Afrodita i Demetra, a također i Helijs, Selena, Leto, Diona, Dioniz, kao i Temida i Eoja te još neka božanstva nižega ranga. U Homerovim epovima u takvom se kontekstu navode, međutim, imena dvanaestorice olimpskih božanstava - Zeusa, Here, Posejdona, Apolona, Artemide, Aresa, Atene, Afrodite, Demetre, Hestije i Hefesta, a također i Hermesa. Za druga božanstva se vjerovalo da na Olimpu borave samo povremeno pa je Zeusov brat, bog Podzemlja Had, na Olimpu, primjerice, boravio samo u prigodi okupljanja božanstava grčkog panteona na teško pristupačnim vrhuncima najviše grčke planine.

Zeus je, prema mitološkim izvorima, isprva bio u vezi s božanstvom mudrosti i razboritosti Metidom, koja mu je prethodno pomogla u obračunu s Kronom. Bojeći se, međutim, sudbine svojih prethodnika, a želeći sebi priskrbiti mudrost i razboritost, Zeus je progutao trudnu Metidu, što je izazvalo nesnosnu bol u njegovoj glavi. Da bi ga oslobodio boli koju je zbog takvog čina morao otpjeti, njegov sin iz veze s Herom, šepavi Hefest, sjekirom ga je udario po glavi - po nekima je, doduše, to učinio Prometej, jedan od potomaka prve generacije titana - i na taj je način izazvao rođenje božice Atene! Nakon Metide Zeus je bio u vezi s Temidom, božicom pravednosti i vječnog zakonitog poretka, jednom od šest titanida, koje su bile kćeri Geje i Urana: s njom je imao šest kćeri, tri Mojre i tri Hore. Iz veze sa sestrom Demetrom imao je kćer Perzefonu, a iz veze s još jednom titanidom, božicom pamćenja i umjetnosti Mnemosinom, rođeno je devet Muza, omiljenih zaštitnica različitih vještina i grana umjetnosti. Nakon mnogih sličnih veza, kojima je teško i nerado odoljevao, brakom je ozakonio dugotrajnu vezu sa sestrom Herom pa je, u skladu sa Zeusovim ovlastima

nebeskog vladara i ona postala vladaricom nebeskog svijeta. Zeusu je Hera još prije sklopljenog braka rodila sina Hefesta, neuglednog boga vatre i kovanja: nakon ozakonjenja njihove veze rođen je Ares, naočiti bog rata, kao i možanstvo vječne mladosti Heba. Brojnu djecu, među kojima i boga Hermesa, rođenog iz veze s Atlantovom kćeri Maiom, Zeus je, međutim, imao iz veza s drugim besmrtnicama: među majkama Zeusove djece bile su, primjerice, Okeanova kći Eurinoma, kao i pojedine nimfe, a i neke obične smrtnice postale su majkama njegove djece. Sve Zeusove izvanbračne veze nailazile su, međutim, na žestoko protivljenje, a nerijetko i na bijes ljubomorne i osvetoljubive zakonite žene Here.

S obzirom na ovlasti kojima je raspolagao o Zeusu (Jupiteru) ovisilo je mnogo toga bitnog za život ljudi, a osobito se to odnosilo na atmosferske prilike, kako na nebu, tako i na zemlji. Sabiranjem kišnih oblaka Zeus je, naime, bio u mogućnosti slati na zemlju kišu i odašiljati gromove te na taj način utjecati na svakodnevni život ljudi. Zanimljivo je da je njegova rimska inačica Jupiter, s kojim je bio u potpunosti identificiran, u kasnijim razdobljima bio ujedno smatran i vrhovnim božanstvom rimske države.

**Od, približno, 4. st. pr. Kr., od razdoblja helenizma, Zeusovo ime ponekad je bilo pridodano i pojedinim božanstvima negrčkog podrijetla: izjednačavan je, primjerice, s egipatskim bogom Amonom te se u takvom kontekstu pojavljivao u liku Zeusa (Jupitera)–Amona, božanstva s kojim se rado identificirao Aleksandar Makedonski: stoga se na portretima velikog grčkog vojskovođe i osvajača često pojavljuju Amonovi ikonografski atributi, poglavito ovnujski rogovi, prikazivani među pramenovima njegove kose. Osim navedenog detalja, karakterističnog za ikonografiju Amona, figuralni prikazi Zeusa (Jupitera)-Amona odlikuju se i pojedinim karakterističnim obilježjima Zeusove (Jupiterove) ikonografije, što se poglavito odnosi na glavu, prikazivanu obraslu gustom kosom, odnosno na lice kojim dominiraju brada i brkovi. Poznate su i iznimno popularne bile i neke druge Zeusove (Jupiterove) orijentalne inačice; jedna od njih, vrlo raširena u rimsko doba, odnosila se na kult popularnog sirijskog božanstva Jupitera Dolihenskog (tako je bio nazivan je po gradu *Doliche* u sirijskoj Komageni). Lik tog božanstva objedinjavao je osnovne elemente Jupiterove (Zeusove) ikonografije, ali i pojedine**

**detalje tipične za to popularno orijentalno božanstvo: Jupiter Dolihenski prikazivan je na biku, u stojećem položaju, odjeven je u rimsku vojničku odoru, a od atributa karakteristični su munja u jednoj te dvosjekla (dvostrana) sjekira u drugoj ruci. Od drugih Zeusovih orijentalnih inačica u mnogim krajevima raširen je bio i lik Jupitera Heliopolijskog (Heliopolitanskog).**

Najstarije Zeusovo svetište na grčkom tlu nalazilo se u Dodoni, u Epiru. Od poznatijih svetišta je i ono na planini Likej u Arkadiji (otuda i naziv Likejski Zeus!), a osobito je bilo na glasu Zeusovo svetište u Olimpiji: u njegovu tamošnjem hramu nalazila se znamenita Fidijina hriselefantinska (načinjena od zlata i bjelokosti) statua Zeusa, na kojoj je bio prikazan u sjedećem položaju, u liku vladara na prijestolju. Poznata su i druga njegova svetišta poput hramova u Ateni, Nemeji na Peloponezu i mnogim drugim mjestima, gotovo posvuda u helenskom (antičkom) svijetu.

**Kad je riječ o Jupiteru važno je naglasiti da je bio starim italiskim božanstvom neba i munja (u skladu s tim su i njegovi karakteristični epiteti *Fulgur*, odnosno *Fulgurator*), a u širem smislu i vremenskih prilika, poglavito kiše (*J. Pluvialis*). Smatran je vrhovnim rimskim božanstvom i ujedno zaštitnikom rimske države, kao Kapitolinski Jupiter, s epitetima Najbolji i Najveći (*Optimus, Maximus*): takvo percipiranje uloge i značenja Jupitera u hijerarhiji božanstava rimskog panteona na najbolji način oslikava glasovito poprsje poznato pod nazivom "Jupiter Verospi".**

**Jupiter je u potpunosti poistovjećivan sa Zeusom pa je stoga i razumljivo što su njegovi prikazi pod potpunim utjecajem grčke ikonografije. U rimskoj interpretaciji često se pojavljuje kao predvodnik Kapitolinske trijade, jedan iz trojstva božanstava u kojemu su, osim Jupitera kao središnjeg lika, redovito prikazivani Junona i Minerva.**

**U likovnoj umjetnosti Zeus (Jupiter) prikazivan je u liku odrasla zrela muškarca, s bujnom kosom, bradom i brkovima. Prikazivan je nagim ili polunagim, u uspravnom, ali i u sjedećem položaju, poput vladara koji sjedi na prijestolju: od karakterističnih atributa često je u jednoj od njegovih ruku prikazivana munja, ponekad i više munja povezanih u snop, dok je od drugih atributa gotovo neizostavno u ruci držao vladarsko žezlo (skeptar). Poput mnogih drugih božanstava i on u ruci ponekad drži pateru, plitku zdjelu namijenjenu prinošenju**

žrtava ljevanica. Od atributa koji se često pojavljuju u njegovoj blizini prednjači lik orla, a njegovoj ikonografiji pripada, također, i lik krilate božice Viktorije (Nike), najčešće prikazivan u znatno umanjenim dimenzijama.

Znamenita Fidijina Zeusova statua iz njegova svetišta u Olimpiji, na kojoj je bio prikazan u sjedećem položaju, na tronu, poput sudbine mnogih drugih djela najznačajnijih grčkih umjetnika, nije nažalost sačuvana, ali je izgled tog Fidijina remek-djela ipak razmjerno dobro poznat, budući da je sačuvan na novcu grčke pokrajine Elide. Od brojnih sačuvanih figuralnih prikaza Zeusa (Jupitera) svakako je među najpoznatijima Jupiterovo poprsje iz mjesta Otricoli u talijanskoj pokrajini Umbriji, pohranjeno u Vatikanskim muzejima: nastalo je prema helenističkom izvorniku koji je, pretpostavlja se, izradio kipar Brijaksid u 4. st. pr. Kr., a neki ga smatraju najvjernijom replikom nestalog Fidijina izvornika.

## HERA-JUNONA

U mitološkoj baštini antičke Grčke Heri je mjesto među vodećim božanstavima grčkog panteona. Smatrana je zaštitnicom obiteljskih vrijednosti, poglavito braka i kuće, ali također i šireg okruženja, grada, odnosno zemlje. Poput brata i zakonitog životnog suputnika Zeusa i Hera je bila među djecom titanide Reje i najmlađega među titanima, vladara svijeta Krona. Stoga je i nju zadesila sudbina braće i sestara koje je otac progutao, bojeći se da ga netko od njih ne bi razvlastio, što je sam prethodno učinio svojemu ocu Uranu, preotevši mu vlast nakon što ga je osakatio i bacio njegove genitalije u more. Osim što je bila Zeusovom sestrom, udajom je Hera postala i njegovom ženom, a na taj način i gospodaricom nebeskog svijeta. Ta njezina uloga ogleda se i u njezinu imenu (Hera = Gospodarica!). Još prije udaje Zeusu je rodila sina Hefesta, dok je kao zakonita žena s njime imala i boga rata Aresa, kao i božanstvo vječne mladosti Hebu. Brojne Herine suparnice, žene s kojima je nevjerni Zeus održavao ljubavne veze – među njima su bile Semela, Leto, Alkmena, Ija i mnoge druge - a također i njihove potomke, kao i sve one koji su im pomagali, uporno je i nemilosrdno progonila, nastojeći ih okrutno kazniti. Među onima kojima se silno trudila naškoditi bili su i neki poznati i vrlo popularni protagonisti grčke mitološke baštine, poput Semelina sina Dioniza, ili Alkmenina sina Herakla. U Trojanskom ratu pomagala je Grcima, a osobito je bila privržena njihovu najslavnijem junaku Ahilu, kao i spartanskom kralju Menelaju. Trojanske junake je, naprotiv, nastojala progoniti, a među njima i slavnog trojanskog junaka Eneju, koji je bio prisiljen trpjeti njezin gnjev sve dok u potrazi za novim boravištem nije stigao do obala apeninskog Lacija. Među najpoznatijim Herinim svetištima bila su ona na Peloponezu, poput njezina hrama u Olimpiji, kao i na Siciliji. Na osobitu glasu bilo je i njezino svetište na otoku Samu (Samos), mjestu odakle je, smatralo se, božanstvo bila i rodom.

U umjetnosti Hera se najčešće pojavljuje u liku zrele odrasle žene, gotovo uvijek odjevene u dugačke haljine. Najčešće je prikazivana u uspravnom položaju, premda je bilo i iznimaka, osobito kad se nalazila u Zeusovu društvu. Lik Polikletovove Here iz njezina svetišta u gradu Argu na Peloponezu bio je, primjerice, prikazan u sjedećem položaju, na prijestolju, a tom je pogledu znakovit



podatak da ju je Homer, osim epitetom "kravooka", nazivao još i "zlatotronom", što bi trebalo značiti da je njezin lik doživljavan i u sjedećem položaju, u liku vladarice koja sjedi na prijestolju.

Najčešći Herini atributi su dijadem na glavi, žezlo u jednoj i patera u drugoj ruci. Ponekad je, premda se to događalo razmjerno rijetko, njezin lik prikazivan i sa štitom i kopljem. Lik rimske Junone susreće se, međutim, i u drugačijim ikonografskim interpretacijama, a jedna se, primjerice, odnosi na prikaze božanstva s velom prebačenim preko glave (*Iuno Regina*). Osim u liku „kraljice“, Junona se pojavljuje i s djecom koju drži u naručju, ili su prikazivana u njezinoj blizini (*Iuno Lucina*).

Rimska Junona poistovjećivana je s grčkom Herom te je bila smatrana zaštitnicom zakonita braka i s tim u vezi udatih žena. To je ujedno značilo da je bila zaštitnicom vjenčanja, plodnosti, porođaja, odnosno svega što se odnosilo na obitelj i obiteljske vrijednosti. Bila je, naposljetku, smatrana i zaštitnicom rimskoga naroda i države te je, na neki način, bila zaštitnicom i pokroviteljicom Rima. Osim što su se, iz razumljivih razloga, s Junonom spremno identificirale pojedine rimske carice, u lokalnim inačicama to se božanstvo pojavljuje i u različitim specifičnim ulogama. Prethodno spominjana *Iuno Lucina* smatrana je, primjerice, zaštitnicom svjetlosti i porođaja te je nerijetko bila prikazivana okružena djecom, a ponekad i s bakljom u jednoj te novorođenčetom u drugoj ruci. Prethodno spominjana *Iuno Regina* ("J. Kraljica") prikazivana je s velom na glavi te žezlom, paterom i munjom u rukama, a *Iuno Sospita* ("J. Spasiteljica") s kozjim krznom i rogovima oko glave i na ramenima, a ponekad i na upregnutom dvopregu, s također već spominjanim vojničkim atributima, štitom i kopljem. *Iuno Caelestis* ("Nebeska J.") prikazivana je, međutim, u liku jahačice koja jaši lava, a pored nje se pojavljuje karakteristična Solova zvijezda. Naposljetku, u njezinu hramu na rimskom Kapitoliju, okružena guskama koje su joj bile posvećene, bila je štovana kao *Iuno Moneta* ("Opominjuća J."). Njezin kult primarno je bio u funkciji zaštite rimske države od opasnosti kojima je ona bila izložena, a prikazi Junonina hrama s guskama u letu, koji se pojavljuju na novcu, u osnovi su vizualizacija poznate legende o guskama kao navodnim spasiteljicama grada Rima.

## ATENA-MINERVA

Atena (Minerva) u podjednakoj mjeri simbolizira mudrost i pravičnost, kao i stvaralaštvo u širem smislu, a poglavito umjetnost i znanost. Smatrana je i zaštitnicom gradskih utvrda, odnosno gradova-država (*polis*), što se poglavito odnosilo na Atenu, eponimni glavni grad Atike. Za nju je, također, karakteristično da među ratnicima raspljuje srčanost i hrabrost, ali joj je, za razliku od, primjerice, Aresa (Marsa), bilo svojstveno rješavanje problema mudrošću i razboritošću, umjesto naglošću i nepromišljenošću, barem kad je riječ o upotrebi ratnih vještina.

Atena je bila kći "oca bogova" Zeusa iz veze s božanstvom mudrosti i razboritosti Metidom, koja je bila Okeanovom i Tetijinom kćeri: upravo je ona spravljenim lijekom pomogla Zeusu prisiliti Krona da povрати progutanu braću i sestre, što mu je omogućilo da od oca prigrabi vlast nad nebeskim svijetom. Prema mitološkoj priči Zeus je Metidu, koja je bila trudna, progutao, želeći na taj način sebi priskrbiti Metidine vrline, njezinu mudrost i razboritost. Osjetivši nakon tog čina nesnosnu glavobolju pozvao je u pomoć Hefesta i Prometeja da mu pomognu riješiti se boli. Prema Heziodovoj "Teogoniji" bog vatre i kovanja Hefest čekićem ili sjekirom udario je Zeusa po tjemenu, nakon čega je iz njegove glave iskočila naoružana "sovooka" Atena, kako ju je u svojim epovima nazivao Homer. Potrebno je, međutim, spomenuti da se njezin dolazak na svijet u opisanim okolnostima pripisuje, također, i titanu Prometeju, jednom od najslavnijih i u različitim oblicima umjetničkog izražavanja najčešće interpretiranim likovima antičke mitološke baštine. Opisani način Atenina rođenja neki, međutim, dovode u sumnju.

U Ateninu odgoju važno mjesto pripadalo je Tritonu, morskom božanstvu čiju je kćer Paladu Atena nehotice ubila kopljem. Taj nemili događaj priskrbio joj je pridjevnik *Pallas* (Palada Atena): u tomu su očigledno i korjени nazivu **paladij** (*paladion*) za kipove posvećene Ateni, koji su postali svojevrsnim simbolima neosvojivosti pojedinih gradova. Prema legendi, paladij je, primjerice, s neba pao na Troju, osiguravši tom gradu - tako se, naime, vjerovalo - zaštitu od mogućeg uništenja pa je to bio razlog što su se slavni grčki junaci Odisej i Diomed na svaki način trudili doći u posjed trojanskog paladija,

služeći se u takvim nastojanjima samo njima svojstvenim lukavstvom. U jednoj od priča što se odnose na posvećeni Atenin kip navodi se, također, i podatak da je napuštajući razrušenu Troju paladij sobom ponio slavni trojanski junak Eneja, sin božice Afrodite i dardanskoga kralja Anhiza, vjernog saveznika trojanskog kralja Prijama. Lutajući svijetom po završetku Trojanskog rata Eneja je dospio do Lacija, odnosno mjesta koje će kasnije postati ishodištem grada Rima, što je bio razlog da su legendarnom trojanskom junaku pripisivane zasluge za osnutak "vječnog grada". Kip što ga je, prema legendi, Eneja ponio sobom iz razorene Troje u Rimu je, kao iznimno velika dragocjenost, bio čuvan u znamenitom Vestinu hramu.

Osim opisane epizode s Enejom i trojanskim paladijem s mitološkog je stanovišta zanimljiva i legenda koja govori o Ateninu djevičanstvu, o čemu svjedoči njezin epitet Partenos (A. *Parthenos*). Istog je podrijetla i naziv glasovita Atenina hrama na atenskoj Akropoli, odnosno tip statue za koju je prototip načinjen od zlata i bjelokosti, kip koji se nekoć nalazio u Partenonu, poput drugih figuralnih ukrasa njezina hrama na atenskoj Akropoli, također izradio Fidija, najveći kipar klasičnog razdoblja grčke umjetnosti.

Usprkos nastojanjima hromog i neuglednog Zeusova i Herina sina Hefesta, koji je, prema legendi, provocirao Atenino rođenje iz Zeusove glave, da mu postane zakonitom ženom, Atena se toj Hefestovoj želji uspješno oduprla. Prema jednoj od niza legendi, na atenskoj se Akropoli, upravo na mjestu gdje je kasnije bio podignut Erehtejon, Atena nadmetala sa Zeusovim bratom, vladarom morskog i vodenog svijeta Posejdom, za stjecanje prevlasti nad pokrajinom Atikom: u tom je nadmetanju za poklon njezinim stanovnicima odabrala maslinu (Atenina "sveta maslina"). Takvim odabirom poklona nadmudrila je suparnika, koji je, udarivši prethodno trozubom o tlo, potaknuo nastajanje slanog jezera. Darovanom maslinom tamošnjem stanovništvu Atena im je, naime, na simboličan način podarila mir. Kao božanstvo mudrog ratovanja Atena je znatno pridonjela pobjedi bogova nad gigantima. Štitila je brojne grčke mitske junake, primjerice vođu Argonauta Jazona, zatim Herakla, Belerofonta, Tezeja, Perzeja i dr., a pomogla je i slijepom tebanskom proroku Tireziji. U Trojanskom ratu bila je na strani Grka i njihovih najistaknutijih junaka, Ahila, Menelaja, Odiseja, Diomeda i dr. Kažnjavala je svakoga tko bi se odvažio suprotstaviti joj se u vještinama u kojima je sebe

smatrala najboljom i, na neki način, nedodirljivom, što je na svojoj koži osjetio poznati svirač frule Marsija, a također i Gorgona.

**Atena je u grčkoj je umjetnosti prikazivana u uspravnom ili sjedećem položaju; uvijek je riječ o prikazu mladolike žene, koja je najčešće odjevena u dugačku odjeću (peplos). Još češći su, međutim, njezini prikazi u oklopu. Najvažniji Atenini atributi su koplje, kaciga te štit kružnog oblika. Osobito je za nju karakteristična egida, oklop presvučen kozjom kožom i obrubljen zmijama, na kojemu se nalazi prikaz glave Gorgone (Meduza), tzv. *gorgoneion*: među njezinim vlasima kose isprepliću se zmije otrovnice, budući da je vladalo vjerovanje da će njezin zastrašujući lik s pripadajućim zmijama skameniti svakoga tko bi se usudio prema njoj svrnuti pogled! Nakon helenističkog doba umjesto uobičajena oklopa Atenina je egida ponekad prikazivana i u obliku jednostavnog ogrtača.**

Od ostalih njezinih atributa najčešće se pojavljuje lik sove, koji je simbol Atenine mudrosti, a također i zmija, kao i nekoliko drugih životinja, primjerice pijetao. Od biljnog svijeta posvećena joj je bila maslina.

U 6. st. Fidijski je izradio još jedan poznati prototip, glasoviti brončani kip "Atene Predvodnice" (*A. Promachos*, koja poziva u boj), koji je nekoć je stajao pred Partenonom. Umanjenu kopiju tog Fidijskoga kipa vjerojatno predstavlja poznati kip tzv. Varvakejske Atene iz atenskog Narodnog muzeja, koji Atenu prikazuje s kacigom na glavi te oružjem u rukama. Poznat je i lik brončane Fidijske Atene Lemnije (*A. Lemnia*), kao i lik Atene Polijas, prikazivane bez oružja i u sjedećem položaju, s krunom na glavi te Gorgoninom (Meduzinom) glavom sprijeda na oklopu. Zanimljivo je da se istovjetan motiv, glava Meduze, u velikom broju slučajeva pojavljuje i na oklopima ili štitovima rimskih careva.

Minerva je u Rimu u početku bila smatrana zaštitnicom zanatstva, a tek kasnije, nakon što je poput niza drugih božanstava italskog podrijetla i ona bila u potpunosti helenizirana, bila je izjednačena s Atenom, poprimivši na taj način i sve njezine najvažnije ikonografske karakteristike. **U gradu Rmu, kao i posvuda diljem Carstva, Minerva je bila štovana zajedno s Jupiterom i Junonom kao jedan od protagonista Kapitolijske trijade, skupine božanstava kojima su podizana svetišta na najistaknutijim mjestima najznačajnijih rimskih urbanih središta.**

## APOLON - FEB (Foibos = "Sjajni")

**Apolon je bio božanstvo svjetlosti i sunca, ali također i umjetničkog nadahnuća, poglavito glazbe i pjesništva. Smatran je ujedno i zaštitnikom mjere, reda i zakona. Među Grcima je doživljavan i kao pokrovitelj muške mladeži, ali i kao vrsni vrač i prorok te kao nepogrešivi strijelac.** Bio je nedvojbeno među najpopularnijim božanstvima grčko-rimskog panteona, po nekim pokazateljima možda i najpopularnije božanstvo u čitavom heleniziranom svijetu. Za njega je vladalo i mišljenje da je bio praocem Helena, a poznato je, također, da su ga smatrali osnivačem mnogih gradova, od kojih je veliki broj nosio i njegovo ime.

Sin Zeusa i titanke Lete, Artemidin brat-blizanac, Apolon je, kao i njegova poznata sestra, svijet ugledao na egejskom otoku Delu (Delos), premda se kao njegova mjesta rođenja spominju i Likija, kao i gaj Ortigija u blizini Efeza. Progonjena od ljubomorne Here i nemani Pitona trudna Leto je, prema legendi, u klečećem položaju rukama obujmila palmu na delskom brdu Kintu, porodivši najprije Artemidu, a odmah zatim, uz pomoć božice porođaja Ejlejtije, još i Apolona. Njegovo rođenje navodno je na otoku izazvalo bujanje cvijeća i širenje ugodnih cvijetnih mirisa. Odmah po rođenju, odbacivši sa sebe pelene: od oca Zeusa na dar je dobio zlatnu kitaru i kola s upregnutim labudovima, dok mu je Hefest izradio srebrni luk sa strijelama. Po Zeusovoj naredbi ubrzo je, međutim, bio prisiljen zaputiti se u Delfe, gdje je odmah po dolasku kišom strijelica zasuo čuvara Gejina svetišta – spominje se da su to bili Delfina ili Piton - ubivši zatečenu neman te ju sahranivši pod delfijskim, a to je značilo i zemljinim "pupkom" (**omfalos**). **Na taj način Apolonu je uspjelo prisvojiti Gejino svetište, kojemu je u toj prigodi posvetio tronožac, koji je postao jednim od njegovih karakterističnih ikonografskih simbola.** U jednom trenutku nakratko ga je, doduše, uspio prisvojiti Heraklo, što je izazvalo Apolonov žestoki bijes i sukob između dvojice iznimno popularnih protagonista antičke mitološke baštine. Nakon devet godina provedenih u Tesaliji, gdje je bio prisiljen boraviti zbog očišćenja od grijeha pripisivanog nakon ubojstva čuvara Gejina svetišta, "očišćen" od grijeha vratio se u Delfe. **Od tog je vremena Apolon najčešće nazivan „božanstvom svjetlosti“.** Prema Plutarhu i

**Eshilu, kao i navodima nekih drugih grčkih pisaca, ime Feb kojim je Apolon često bio nazivan, simbolizira sunčeve zrake, premda se isto se ime pojavljuje i u značenju "čist", odnosno "svet". Zanimljivo je da i Homer Apolona često naziva Febom, čak i ne spominjući ime Apolon. Većina štovatelja ipak ga štovala kao Apolona, ne samo u grčkom, nego i u rimskom svijetu.**

Poput drugih olimpskih božanstava i taj Zeusov sin, očev ljubimac, bio je sudionik bespoštedne borbe bogova s gigantima (gigantomahija): taj je motiv bio veoma omiljen u antičkoj umjetnosti, a najpoznatija likovna obrada te popularne teme vjerojatno je monumentalni reljefni prikaz gigantomahije sačuvan na znamenitom Pergamskom žrtveniku, koji je danas pohranjen u istoimenome muzeju u Berlinu. Kao božanstvu kojemu se pripisivalo istočno, azijsko podrijetlo, čak i Homeru nije bilo strano što se u Trojanskom ratu Apolon opredjelio za Trojance. Štoviše, smatran je najvećim krivcem za Ahilovu smrt, budući da je najslavnijega grčkog junaka pred gradskim vratima u Troji smrtno ranio, pogodivši ga odapetom strijelicom u petu, jedini ranjivi dio njegova tijela.

Zbog uvreda nanesenih majci koja je imala samo dvoje djece, zajedno sa sestrom Artemidom Apolon je iz osvete strijelicama usmrtio brojnu djecu tebanske kraljice Niobe. U vještini sviranja nadmetao se s poznatim antičkim sviračem, frigijskim satirom Marsijom, koji je, smatralo se, bio izumitelj frule-dvojnice. Posluživši se lukavstvom, svirkom na kitari, Apolon je teškom mukom ipak uspio nadmudriti samouvjerenog Marsiju te ga u dogovorenom nadmetanju i pobijediti, a onda ga, sukladno prethodnom dogovoru, i okrutno kazniti. Apolonu legenda pripisuje vezu s muzom Kaliopom, s kojom je imao sina Orfeja, slavnog tračkog svirača na harfi, a pripisuje mu se i da je s tesalskom princezom Koronidom imao sina Asklepija, popularnog zaštitnika lječništva.

Kult Apolona na neki je način bio širokog spektra: povezivalo ga se sa stadima, vegetacijom i usjevima, nerijetko i s liječenjem te s morskim putevima, kao i s čarobnjaštvom i proricanjem. Poznato je, naime, da je znamenito proročište u Delfima bilo nazivano Apolonovim proročištem! Budući da je bio povezan s pomorstvom u takvom su mu se kontekstu pripisivale i zasluge u grčkim kolonizacijskim aktivnostima, koje nisu mimoišle niti istočnojadranska područja. Nije stoga neobično što veliki broj grčkih gradova-kolonija – a isto vrijedi i za Herakla – nose upravo njegovo ime. Nije se libio, kad je bilo potrebno, poslužiti se i mačem, osobito kad je bilo potrebno braniti

majku od nasrtljivaca. Od 6. st. pr. Kr. Apolon je često poistovjećivan s božanstvom sunčeve svjetlosti Helijem.

Čini se da je njegov kult do Rima dospio posredovanjem Etruščana i grčkih kolonija na italskom tlu, a o njegovu utjecaju i velikoj popularnosti u rimskom društvu svjedoči i podatak da je, sudeći prema nekim tumačenjima, prvi rimski car August bio od nekih smatran Apolonovim sinom! Posvuda su mu bila podizana svetišta, a u tomu, dakako, nije zaostajao niti glavni grad Carstva Rim, u kojemu je, na brežuljku Palatinu, bio podignut veliki hram posvećen Apolonu.

**U skulpturi arhajskog doba Apolon je prikazivan mladolikim i golobradim. U slikarstvu na vazama njegov lik se, međutim, pojavljuje odjeven i ponekad s bradom. Vrlo je često prikazivan s kitarom (A. Kitarod, *Kitharodos*), što je, primjerice, slučaj s njegovim prikazom pripisanim slavnom grčkom kiparu Skopasu. Za Apolona se, također, smatralo da je bio predvodnikom muza, odnosno vođom njihova kora (A. Musaget, *Musagetes*). Sa sestrom Artemidom uvijek je bio u iznimno bliskim odnosima (delski mit), a u dobrim je odnosima bio i s bogom vina Dionisom (delfski mit), a osobito i s dražesnim Zeusovim kćerima haritama, kao i nimfama.**

**Apolonovi karakteristični atributi su luk, tobolac sa strijelicama, potom tronožac i kitara, odnosno lira, kao i očev poklon, kola s labudovima. U nekim prizorima prikazivani su i drugi atributi, primjerice patera. Luk i kitara (lira) bili su, čini se, Apolonovi tipični atributi još u pretpovijesno doba. Od stvari koje su mu bile posvećene potrebno je još spomenuti lovor te labuda.**

**U ranijim razdobljima Apolon je najčešće bio prikazivan s dugačkom kovrčavom kosom. Od 5. st. pr. Kr. njegova ikonografija definitivno je utvrđena: od tog vremena Apolon je prikazivan mladolikim i bez brade, s kratkom valovitom kosom, najčešće u uspravnom, a znatno rjeđe i u sjedećem položaju, nag ili polunag, ali također i u odjeći. Najčešće je prikazivan u akciji, u pokretu. Lik mu najčešće zrači mladenačkom snagom, i onim što bi se moglo okarakterizirati svojevrsnom božanskom uzvišenošću.**

**U doba helenizma nastaju različiti tipovi prikazivanja Apolona; osim kao tzv. A. Kitaroda, prikazivanog s kitarom (lirom), poznat je i tip koji Apolona prikazuje kao predvodnika kora Muza (A. Musaget), kao i tip koji ga prikazuje dok**

promatra guštera kojega je pripravan ubiti (A. Saurokton), a koji je nastao prema slavnom Praksitelovu modelu (sačuvan je u različitim kopijama iz rimskog vremena). Skopasov A. Smintej prikazuje Apolona s nogom na svetoj životinji, odnosno na mišu. Najpoznatiji sačuvan Apolonovov prikaz ipak je, čini se, glasovita statua Apolona Belvederskog (sačuvana je rimska kopija grčkog originala pripisivanog kiparu Leoharu, pohranjena u Vatikanskim muzejima): ta statua svojevrsni je pandan jednako znamenitom kipu Artemide Versajske iz pariškog Louvra.



## ARTEMIDA – DIJANA

**Artemida (Dijana) je božanstvo čijem se imenu, kao i Apolonovu, pripisuje maloazijsko podrijetlo. U grčkom svijetu smatrana je gospodaricom divlje prirode, planinskih pašnjaka i šuma, zatim lova i životinja, a prvobitno je bila i božanstvom mjesečeva svjetla te zaštitnicom ženske mladosti.** Popularna kći Zeusa i titanke Lete, ujedno i sestra (blizanka) boga svjetlosti i sunca Apolona, također je, poput svojega slavnog brata, rođena na otoku Delu, premda se kao mjesta njezina rođenja spominju još i Likija te gaj Ortigija, odnosno mjesto u blizini Efeza, gdje je Artemidi bilo podignuto glasovito svetište, monumentalni hram Artemizion, jedno od sedam poznatih čuda starog svijeta.

Prema mitološkim zapisima rođena je neposredno prije nego je na svijet došao njezin brat blizanac Apolon, na otoku na kojemu je Leto bila prisiljena potražiti utočište, skrivajući se pred ljubomornom Herom, odnosno nemani Pitonom. Od oca Zeusa zatražila je da ju podari vječnim djevičanstvom (Homer ju takvom i naziva u svojim epovima!), a od oca je na dar dobila luk te tobolac sa strijelicama. Sebi je, također, priskrbila društvo devetogodišnjih nimfi, kao i štovanje čak tridesetak gradova nazvanih njezinim imenom! Darovani srebrni luk i tobolac sa strijelicama po narudžbi su za nju iskovali kiklopi na otočju Lipari. Pan joj je, međutim, darovao lovačke pse. Posjedovala je i kočije s upregnutim jelenima, kao i baklju. Smatrana je vrlo osvetoljubivom, a odlikovala se i iznimnom strogošću. Sve to vrlo dobro posvjedočuje okrutnost kojom je kaznila ponosnu tebansku kraljicu Niobu zbog uvrede nanesenih majci, poubijavši, zajedno s bratom, njezinu brojnu djecu. Na Apolonovoj strani bila je u njegovu nadmetanju u vještini sviranja s frigijskim satirom Marsijom, kao i u Apolonovu sukobu s Heraklom u delfijskom proročištu. Odgovorna je bila i za nesreću kalidonskog kralja Eneja: njemu je poslala velikog vepra, a u lovu na njega sudjelovali su mnogi poznati junaci, među kojima i kraljev sin Meleagar. Prizori iz lova na kalidonskog vepra bili su motiv koji je često bio prikazivan na različitim antičkim spomenicima, a osobito na reljefnim ukrasima antičkih sarkofaga iz rimskog doba. Među onima kojima se nastojala osvetiti su i mnogi drugi pripadnici antičkog mitološkog svijeta. Pripisivana joj je,

primjerice, odgovornost za pogibiju Minojeve i Pasifajine kćeri Arijadne, zatim Asklepijeve majke Koronide, kao i ljepuškastog Akteona, strastvenog lovca, kojega je kaznila samo zbog činjenice što ju je uspio vidjeti nagu pa je to bio razlog što ga je pretvorila u jelena, nakon čega su ga rastrgli vlastiti psi! U Trojanskom ratu i ona je, poput brata blizanca, bila na strani Trojanaca, a osobito se isticala naklonošću prema mitskim ratnicama, ratobornim Amazonkama.

Lik Artemide stvoren je, u osnovi, sažimanjem svojstava različitih božanstava prirode. U tom procesu osobito je zanačajan bio udio minojskog božanstva, od davnine znanog pod nazivom **Gospodarica životinja** (poglavito se to odnosilo na koze i neke druge vrste životinja). **Bila je, također, zaštitnicom drveća i lova, na neki način i rata, a njezinu su zaštitu osobito uživala djeca (u takvom kontekstu prikazivana je u liku A. Kurotrofos, odnosno one koja doji djecu!). Zasebno mjesto pripadalo je orgijastičkom kultu orijentalnog podrijetla, u kojemu se ona pojavljuje u liku A. Efeške, koja je u likovnim obradama prikazivanim s brojnim dojkama.** Taj Artemidin “majčinski”, odnosno “hraniteljski” karakter, u kasnijim razdobljima postupno slabi, a sve su više dominiraju njezine druge osobine. **Od 5. st. pr. Kr. Artemida je sve češće prikazivana kao božanstvo Mjeseca te je izjednačavana s božanstvom mjesечеva svjetla Selenoma, koja je u rimsko doba bila poistovjećivana s Lunom.**

Artemidini atributi od davnine su bili luk sa zapetom strijelicom i tobolac sa strijelicama, zatim baklja i Mjesec, prikazivan u obliku srpa, atributa niza božanstava s kojima se Artemida često identificirala. U grčkim pokrajinama Arkadiji i Atici posvećena joj je bila medvjedica, u Efezu pčela, ali **najomiljenije životinje, često prikazivane u njezinoj pratnji, bili su pas (psi) i košuta (jelen), a rjeđe još i lav i pantera.** Od biljaka posvećene su joj bile palma, mirta i maslina.

U najranijim figuralnim prikazima njezna je ikonografija bila prilagođena ulozi koju je imala kao Gospodarica životinja. Ponekad se na tim prikazima pojavljuje i s krilima, češće, ipak, bez njih, ali gotovo uvijek u okruženju životinja, poglavito lava i pantere, odnosno ptica. U antičkoj likovnoj umjetnosti najčešći su, međutim, bili prikazi tipa tzv. Dijane lovkinje (obično je prikazivana u lovu na jelene); najpoznatiji među njima svakako je prototip što ga je stvorio jedan od najznačajnijih umjetnika iz razdoblja helenizma, slavni grčki kipar Praksitel.

U rimskoj mitološkoj baštini Dijana je primarno bila staroitalskim božanstvom svjetla, zatim plodnosti i materinstva, kao i divljači. S različitim svojstvima bila je štovana u pojedinim italskim sredinama (D. Tifatina, Aventinska D. i sl., a osobito je bila poznata Aricijska D., štovana kao D. Nemorensis, poglavito zbog činjenice što se u Ariciji nalazio njezin sveti gaj, jedno od najznačajnijih kulturnih mjesta na čitavom italskom području). Tek u 4. st. pr. Kr. Dijana je bila helenizirana te u potpunosti izjednačena s grčkom Artemidom. Bila je iznimno popularna u gotovo svim rimskim provincijama, a to se odnosilo i na antičku Dalmaciju, gdje je bila štovana i kao domaće, božanstvo autohtonog podrijetla, zajedno s malobrojnou skupinom drugih božanstava domaćega, ilirskog, a poglavito delmatskog panteona. Prema staroj grčkoj ikonografiji to popularno božanstvo prikazivano je i sa zmijama u rukama.

Dijana je najčešće prikazivana kao mladolika, ljepušasta žena, a najčešće, premda ne isključivo, u pokretu. Većina njezinih prikaza odnosi se na prikaze lovkinja odjevene u kratki, gusto naborani, najčešće dvostruko potpasani hiton (tuniku) bez rukava, zatim s lovačkim čizmama ili sandalama na nogama, kao i s odgovarajućim lovačkim priborom, lukom i tobolem sa strijelicama te košutom i psom. Takvom ju, primjerice, prikazuje i poznata rimskodobna kopija nekadašnjeg grčkog izvornika, tzv. Artemida Versailleska iz pariškog muzeja Louvre: njezin prototip dovodi se u vezu s djelovanjem poznatog grčkog kipara Leohara, a potrebno je naglasiti da je riječ o statui kojoj je svojevrsni pandan jednako glasoviti kip Apolona Belvederskog iz Vatikanskih muzeja. Zanimljivo je da je identična glavi slavne mramorne statue iz Louvra poznata brončana glava ženskog božanstva iz muzejske zbirke u Visu, koja je tek nedavno s velikom dozom sigurnosti atribuirana upravo Artemidi!

Na grčkim vazama iz 5. st. pr. Kr. Artemida je često prikazivana s bakljama u rukama, kao "nositeljica svjetla" (*A. Fosfóros*), a pojavljuje se, također, i kao "hraniteljica djece" (*A. Kurotróphos*), odnosno kao Artemida Ejlitija, poistovjećivana s istoimenim (Ejlitija), božanstvom porođajnih trudova. Prikazivana je, također, i u dugačkoj haljini, bilo s bakljama (odnosno bakljom) u ruci (*D. Lucifera*, "koja nosi baklju", odnosno "donosi svjetlo"): takvog je, primjerice, tipa i poznata mramorna statua iz zbirke Franjevačkog samostana u

**Sinju, koja je među najkvalitetnijim primjercima antičke figuralne plastike sačuvanim u ovdašnjim područjima.**

## HELIJE – SOL

**Helije je smatran bogom Sunca** pa je po takvim osobinama sličan Apolonu, najdražem Zeusovu sinu. Riječ je o sinu titana Hiperiona i titanke Tije, sestre božanstava mjesečeva svjetla Selene i jutarnje zore (praskozorja) Eje (*Eos*). U blještavoj odjeći i sa zlatnom kacigom na glavi Helije je svakog jutra na zlatnim kočijama s istoka izranjao iz Okeana, donoseći svjetlost nadolazećeg dana; navečer bi, međutim, na suprotnoj strani svijeta, daleko na zapadu, u zemlji čuvarica stabla sa zlatnim jabukama Hesperida, ponovno nestajao, uranjajući u valove Okeana. Prema legendi, od Zeusa je Helije zatražio vlast nad otokom Rodom (Rodos), zbog čega mu je na tom grčkom otoku bio podignut golemi kip, znameniti Kolos s Roda, jedno od sedam čuda ondašnjeg svijeta. Helije je zemlju obasjavao sunčevim zrakama, a ujedno je iz udaljenih nebeskih visina sve vidio i čuo pa je, primjerice, upravo od njega Demetri uspelo doznati ime onoga koji je oteo njezinu kćer Perzefonu, povevši ju sobom u mračni svijet Podzemlja.

**U likovnim djelima Helije (Sol) je najčešće prikazivan s četveropregom upregnutim krilatim konjima te sa sunčevim diskom, odnosno zrakama sunca oko glave.**

U rimski panteon kult Sola (Sunca), identificiranog s Helijem, bio je uveden u razmjerno kasno doba. Zanimljivo je da je Sol prvotno bio zaštitnikom cirkuskih igara, poglavito utrka četveroprega (kvadriga), a najčešće je bio štovan zajedno s Lunom, rimskom inačicom božanstva Mjeseca.

## AFRODITA – VENERA

**Afrodita (Venera) je božanstvo koje utjelovljuje ljepotu ženskog tijela, odnosno putenu ljubav i ljubavnu čežnju.** Kao i u mnogim sličnim slučajevima i podrijetlo Afroditina kulta treba, po svemu sudeći, tražiti na istoku: činjenica je, ipak, da je već u predhomersko vrijeme to božanstvo u potpunosti bilo helenizirano i smatrano grčkim božanstvom. Homer u „Ilijadi“ iznosi mišljenje da su joj roditelji bili Zeus i božica kiše Diona, dok je prema pjesniku Heziodu, odnosno njegovu djelu „Postanak bogova“ („Teogonija“), **Afrodita bila rođena iz morske pjene.** Na rođenje iz morske pjene podsjeća i početak njezina imena (*afrós* = pjena!). Prema istoj mitološkoj priči, morsku pjenu oplodile su genitalije prethodno osakaćena vladara neba Urana, koje su plutale uzburkanim morem. Netom rođeno božanstvo more je na školjci najprije odvelo do žala otoka Kitere, zbog čega u „Odiseji“ Homer Afroditu naziva A. Kiterejom. Na kopno je, ipak, prvi put stupila tek na južnoj obali Cipra (otuda joj i naziv A. Kiprida!), u blizini grada Pafa (Pafos), mjesta gdje je kasnije bilo podignuto poznato Artemidino svetište. Njezin izlazak iz mora prema legendi je popratilo cvjetanje zemlje kojom je ona koračala. Afroditin izlazak iz mora na najljepši način likovno je ovjekovječio najpoznatiji kipar grčke klasične umjetnosti Fidija, oblikujući reljefni prikaz s takvim motivom na postolju Zeusova kipa u Olimpiji. Ljupke Hore, čuvarice ulaznih vrata na Olimp, personifikacije godišnjih doba i zagovornice reda i prirodnih zakonitosti, kćeri Zeusa i Temide, Afroditu su po izlasku na kopno spremno prihvatile te su joj na glavu stavile zlatni vijenac, nakon čega su ju odjenule te ju raskošno okitile. Nedugo zatim Afrodita se zaputila do svojega konačnog boravišta na planini Olimpu.

Zeus je lijepoj Afroditi za zakonita muža namijenio svojega i Herina sina, neuglednog i šepavog boga vatre i kovanja Hefesta. Taj neželjeni, Afroditi nametnuti brak, nju, međutim, nije omeo u održavanju ljubavnih veza s drugim besmrtnicima, kao niti s običnim smrtnicima. Održavala je, primjerice, strastvenu vezu s naočitim bogom rata Aresom - o tomu je prevarenog muža obavijestio bog sunčeva svjetla Helije – a iz njihove ljubavne veze rođeno je nekoliko djece, sinovi Dejm i Fob, kći Harmonija, a vrlo vjerojatno i Eros i Anteros. Iz njezine ljubavne veze s glasnikom bogova Hermesom

rođen je ljepušasti mladić Hermafrodit, koji je voljom bogova i nimfe Salmakide bio feminiziran. Božanstvo plodnosti Prijap plod je Afrodite veze s bogom vina Dionizom. U mitološkim pričama spominje se, također, i njezina veza s ljepuškastim lovcem Adonisom: ta je tema privlačila mnoge umjetnike i bila je ovjekovječena u likovnim interpretacijama iz antičkog doba, ali i u likovnoj umjetnosti iz kasnijih razdoblja. Ljubavnikom joj je bio i dardanski kralj Anhiz, saveznik trojanskog kralja Prijama, s kojim je imala sina Eneju, jednog od najistaknutijih trojanskih junaka: bježeći iz razrušene Troje, ulutanjima svijetom, trojanski junak dospio je do Lacija, odnosno mjesta na kojemu je, vjerovalo se, kasnije nastao grad Rim. Zanimljivo je da mitološki kontekst priče o Enejinu boravku na italjskom tlu - osim što ga dovodi u vezu s osnutkom grada Rima - trojanskog heroja povezuje s rodom Julijevaca, budući da je Enejin sin Jul Askanije, smatralo se, u osnovi bio Afroditinim (Venerinim) unukom, osnivačem roda Juljevaca, iz kojega je potekao i poznati Julije Cezar, što je potaknulo štovanje Venere kao zaštitnice grada Rima!.

Poput Apolona i Artemide i Afrodite je, kao Enejina majka, u Trojanskom ratu bila na strani Trojanaca, a osobito je bila naklonjena Prijamovu sinu Parisu. Prema legendi, u njezinu nadmetanju u ljepoti s Herom i Atenom - nakon što je prethodno Hermes Parisu povjerio nezahvalnu ulogu suca - trojanski junak presudio je koja je od njih najljepša, odnosno koja je najljepša među besmrtnicama. Zlatnu jabuku namjenjenu pobjednici Paris je predao Afroditi, a ona mu se odužila pomogavši mu da u Troju povede lijepu Helenu, ženu spartanskog kralja Menelaja, za koju je vladalo mišljenje da je najljepša među smrtnicama (prema Homeru to je bio razlog izbijanju dugotrajnog Trojanskog rata!).

Pretpostavlja se da je Afroditin lik, koji je poznat iz grčkog ikonografskog nasljeđa, nastao po uzoru na prikaze nekih ženskih božanstava orijentalnog podrijetla. **Zanimljivo je da se na pojedinim najstarijim, kao i nekim kasnijim prikazima Afrodite iz rimskog doba, čak pojavljuje i s oružjem, poglavito sa štitom i kopljem (takvom je, primjerice, prikazana na poznatoj pompejanskoj freski, u društvu s božicom Viktorijom i erotima), a pojavljuju se, također, i prikazi na kojima joj je glava pokrivena velom. Od davnine je bila štovana i kao božanstvo mora, ali ne s ovlastima boga mora Posejdona, nego poglavito kao zaštitnica dobre i sretne plovidbe**

(A. Euploja), odnosno dubokog i otvorenog mora (A. Pontija, odnosno A. Pelagija) te luka (A. Limenija). Bila je ujedno i božanstvo čiste nebeske ljubavi (A. Uranija), a štovana je i kao „svenarodno“ božanstvo (Pandemijska A.).

Nema, ipak, dvojbe da je najpoznatija bila u svojstvu božanstva nesputane, strastvene, ljubavi i mladenačke ljepote. Nakon 8. st. pr. Kr. bila je gotovo isključivo štovana s osobinama koje su ju definirale kao božanstvo ljepote, ljupkosti i ljubavi, odnosno strasne i vatrene ljubavne čežnje.

Afroditi su bile posvećene brojne ptice i životinje (golub, vrabac i lastavica, zatim delfin i labud te zec, koza i leptir), kao i različite biljke ugodna mirisa, primjerice ruža i mirta, odnosno plodovi voća, s naglaskom na šipak i jabuku.

Prikazi Afrodite (Venere) vrlo su brojni i raznoliki, podjednako u grčkoj, kao i u rimskoj interpretaciji. Svima je, međutim, zajedničko prikazivanje lika lijepe, vitke i skladno građene žene mladolika izgleda. U najvećem broju slučajeva na likovnim se prikazima njezin lik pojavljuje nag ili polunag, premda nisu iznimka niti prikazi u kojima se pojavljuje u dugačkoj odjeći. Ponekad na glavi nosi dijamant, a kosa joj je ili uredno začešljana ili raspuštena. Od karakterističnih ikonografskih atributa pojavljuju se ogledalo, jabuka, zatim leptir, mak i dr. Nerijetko je u njezinoj blizini prikazivan Erot, ili pak skupina erota, ponekad i bog plodnosti Prijap, sin što ga je imala iz veze s bogom Dionizom, kao i neka druga božanstva koja su joj po nekim osobinama bila bliska ili srodna.

Od starijih prikaza Afrodite osobito se ističe znameniti mramorni reljefni koji se odnosi na prizor njezina izlaska iz mora, reljef koji je poznat pod nazivom **A. Ludovisi** (riječ je o jednom od motiva prikazanih na glasovitom spomeniku nazivanom Prijestolje Ludovisi (Trono Ludovisi). Od sredine 5. st. pr. Kr. Artemida je postala je jednim od najomiljenijih likova u sveukupnoj antičkoj umjetnosti, a takvom je i ostala u umjetnosti svih kasnijih epoha. Njezin lik nisu propustili interpretirati gotovo svi najznačajniji predstavnici grčkog kiparstva, od Fidije (za svetište u Olimpiji od zlata i bjelokosti izradio je lik A. Uranije), do Praksitela, tvorca brojnih prikaza nage Afrodite: među njegovim likovnim ostvarenjima najpoznatiji je prikaz tzv. **Afrodite Knidske**, sačuvan u mnogobrojnim replikama iz kasnijega, rimskog vremena. Od drugih poznatih prikaza osobito se ističe lik Venerin koji je poznat pod nazivima **Kapitolijska, odnosno**



**Medičejska Venera.** Od mnogih njezinih prikaza možda je ipak najpoznatiji lik **Afrodite Milske**, odnosno statua iz 2. st. pr. Kr., podrijetlom s otoka Mela (Melos), koja je jedan od aktualnih simbola pariškog muzeja Louvre.

U helenističko doba, kao i u rimskoj umjetnosti, gotovo podjednako u skulpturi, kao i u slikarstvu, tipološki repertorij njezinih prikaza sve je raznolikiji. Pojavljuje se, primjerice, tip poznat pod nazivom „**Afrodita koja skida sandalu**“, zatim tip "**Afrodite koja čući**", a vrlo je popularan bio i prikaz njezina lika u trenutku izranjanja iz mora, odnosno nakon što je već izašla iz mora: u takvom kontekstu Afroditu su zamišljali s uzdignutim rukama, kojima s obje strane raspliće mokre i neuredne pramenove svoje dugačke kose (tip *A. Anadyomena*). Najomiljeniji među tipovima karakterističnih za njezine prikaze ipak se odnosi na tip poznat pod nazivom "**Stidjiva Afrodita**" (*A. Pudica*), koji se odnosi na nagu Afroditu prikazanu u uspravnom položaju, koja se diskretno trudi s obje ruke prikriti stidna mjesta na svojem tijelu.

U rimskoj mitološkoj baštini Venera (*Venus*) prvotno je smatrana italjskim božanstvom cvjetanja prirode, vrtova i sl., ali je od 3. st. pr. Kr., od vremena otkako je u potpunosti bila izjednačena s grčkom Afroditom, postala ujedno i božanstvom ljepote i ljubavi. U rimskoj interpretaciji ponekad je simbolizirala i sreću (otuda joj epitet *V. Felix*, "**Sretna V.**"), ili još češće pobjedu (*V. Victrix*, "**V. Pobjednica**"), prikazivana s krilima na leđima, poput božice Viktorije). U kasnijim razdobljima Venera je osobito bila štovana kao pramati roda Julijevaca, a sukladno tomu rimske države i cjelokupnog naroda (*V. Genetrix*, "**V. Praroditeljica**"): to je razlog što joj je Julije Cezar na Julijevskom forumu u Rimu podigao hram koji je bio dostojan njezina značenja i ugleda što ga je uživala među ondašnjim stanovništvom.

## HERMES – MERKUR

Hermesovo ime označava, u osnovi, "onoga koji je s gomile kamenja". Takvo ime Hermes je, naime, dobio po gomilama kamenja (*hermaia*, također i *hermekes* = kamene gomile, odnosno "Hermesovi brežuljci"), kojih je bilo na putovima, najčešće na raskrižjima ondašnjih prometnica. Takve kamene gomile usmjeravale su putnike koji su naumili zaputiti se prema različitim odredištima. Iznad gomila kamenja kasnije su podizani pravokutni kameni stupovi, koji su u ranije vrijeme vjerojatno bili načinjeni od drva. U gornjem dijelu takvi stupovi završavali su Hermesovom bistom ili glavom (otuda i naziv "**herma**"). Kasnije se u donjem dijelu spomenika, na ravnoj prednjoj strani kamenog stupa, počinje pojavljivati i reljefni prikaz falosa, a ponekad je nadopisan i natpis odgovarajućeg sadržaja.

**Hermes je bio najmlađi od dvanaestorice olimpskih božanstava, a od svih koji su stalno boravili na Olimpu upravo je on, čini se, ljudima bio najbliži pa stoga iznimno omiljen među običnim smrtnicima. Krasile su ga lukavost, okretnost i snalažljivost. U „Odiseji“ Homer ga naziva slugom i glasnikom bogova, misleći pritom na Zeusa, ali navodeći da nije uskratio pomoć niti Perzefoni i Hadu, božanstvu čijom se "nevidljivom"kapom i sam koristio i koja je i njega činila jednako nevidljivim. Ponekad je nazivan i "Podzemnim Hermesom" (H. Htonij, *H. Chthonios*), jer je bio zadužen za sprovođenje duša pokojnika u mračni svijet Podzemlja ("Sprovoditelj duša", odnosno H. Psihopomp, *H. Psychopompos*): budući da su mu bile povjeravane duše onih koji su zauvijek usnuli, Grci su ga smatrali i zaštitnikom sna. Bila mu je, također, dodjeljena i uloga posrednika među pojedinim božanstvima, kao i između besmrtnika i običnih smrtnika. Od drugih njegovih svojstava – a doista ih je bilo vrlo mnogo – zanimljivo je da je smatran i zaštitnikom pronalazaštva, a u skladu s time i svakog inovativnog djelovanja.**

Legenda Hermesu pripisuje da je bio rođen iz veze između Zeusa i - sudeći po navodima pjesnika Horacija - jedne od Plejada, Atlantove kćeri Maje (*Maia*). Prema homerskoj himni nedugo nakon rođenja, još kao posve maleno dijete, upustio se u krađu Apolonovih goveda, što je među polubračom izazvalo žestoki sukob. Njihova je svađa

bila, međutim, ubrzo okončana pa je u znak pomirbe Hermes Apolonu poklonio liru sa sedam žica, koju je prethodno sam načinio od kornjačina oklopa, naučivši ga ujedno i svirati. Prethodno je vještinom sviranja Hermes uspio zadiviti starijega brata, ali je unatoč tomu bio primoran vratiti mu njegova goveda. Ushićen neočekivanim poklonom Apolon je, ipak, ovelikodušno dlučio odreći se spornih goveda, koja je Hermes spremno prihvatio, poklonivši zauzvrat Apolonu sjajni bič. Za poklonjenu frulu, odnosno pastirsku sviralu koju je Hermes navodno prethodno pronašao - prema homerskoj himni frula bi također trebala biti Hermesov izum! – od Apolona je dobio na poklon zlatni glasnički štap karakteristična oblika, za koji se vjerovalo da donosi sreću te da suzbija zlo: taj atribut postao je prepoznatljivim ikonografskim simbolom većine figuralnih prikaza tog popularnog božanstva.

Grčka mitologija Hermesu je pripisivala mnoga korisna djela. U brojnim je prigodama pomagao, primjerice, Zeusu, Aresu i Dionizu (poznato je da je potonjega odmah po rođenju prihvatio te ga predao na brigu svojim hraniteljicama), a također i Apolonu te Artemidi, zatim Perzeju i Tezeju, u dva navrata i Haraklu, a naposljetku i Odiseju. Nasuprot dobrim djelima kojima je bio sudionikom, medalja je imala i drugu stranu pa je upravo Hermes smatran indirektnim krivcem za otpočinjanje Trojanskog rata: on je, naime, na mitsku goru Idu nadomak Troje poslao Heru, Atenu i Afroditu da bi se tamo nadmetale u ljepoti. Odluku o najljepšoj među besmrtnicama prepustio je Parisu, koji je zlatnu jabuku namjenjenu pobjednici prema legendi dodijelio Afroditi!. **Od Hermesovih veza najčešće se spominje odnos prema Perzefoni, a osobito ljubavna veza s Afroditom, s kojom je imao sina Hemafrodita, osobu božanske ljepote, u koju se zagledala nimfa Salmakida, preobrazivši Hermafrodita u feminizirano biće pa je Hermafrudit nakon 4. st. pr. Kr. u likovnim umjetnostima bio prikazivan s kombiniranim elementima muškog i ženskog tijela, ženskim atributima u gornjem dijelu tijela, ali s muškim genitalijama u donjem dijelu tijela. Među Hermesovom djecom je i arkadski Pan, iznimno popularno kozorogo i kozonogo božanstvo, smatrano zaštitnikom šuma, pašnjaka i pastira.**

**Zanimljivo je da je u ranijim razdobljima i Hermes bio štovan kao zaštitnik pastira i stada pa se stoga njegov lik pojavljivao s ovnom na plećima (H. Kriofor, *H. Kriophoros*), kao i s teletom na ramenima (H. Moshofor, *H. Moshophoros*). Bio je,**

također, zaštitnikom kockara i kradljivaca, odnosno različitih oblika prijevara i lukavstava. Kao božanstvo kamenih gomila bio je usko povezan s putovima, osobito raskrižjima cestovnih pravaca: njegovi najraniji prikazi odnosili su se, po svemu sudeći, na drvene, a tek kasnije i na kamene "herme". U njegovoj su nadležnosti bili i kućni ulazi (*H. Propylaios*). Vjerovalo se da je odbijao svako zlo (*H. Apotropaios*), a smatran je i zaštitnikom mladeži. Njemu se pripisuje i otkriće brojeva i pisma, zatim mjerenja dužine i težine, kao i paljenja vatre pomoću kresiva, na neki način svega što je imalo veze s pronalazaštvom i inovativnošću. Posvećen mu je bio broj četiri (rođen je, naime, četvrtog dana u mjesecu). Od životinja posvećena mu je bila kornjača (od njezina oklopa i trstike načinio je glazbalo, što ga je poklonio Apolonu!) te ovan i pijetao.

Slično rimskom Merкуру i Hermes je smatran božanstvom trgovine i trgovaca i zaštitnikom putnika. Najčešće je, premda u tomu ima i iznimaka, prikazivan u uspravnom položaju i u najvećem broju slučajeva u pokretu. Najvažniji su mu atributi putnički šešir široka oboda s karakterističnim krilcima (*petas, petasos - petasus*), zatim njegov najstariji atribut, glasnički štap (*kerikej, kerikeion*, odnosno Merkurov kaducej, *caduceus*), simbol glasnika bogova: u vrijeme Republike u Merkurovoj ikonografiji isti je atribut simbolizirao još i mir i blagostanje. Od drugih atributa za Hermesa (Merkura) su karakteristične zlatne sandale ili čizme sa zlatnim krilcima (*pedila*), kao i kesa s novcem (marsupij, *marsupion - marsupium*), atribut koji se vrlo često pojavljuje u jednoj od njegovih ruku, a koji je naglašavao njegovu ulogu zaštitnika trgovine. Hermes je ponekad bio prikazivan i s čarobnim putničkim štapom (*rabdos*).

U ranoj umjetnosti arhajskog doba Hermes je poglavito prikazivan u liku zaštitnika pastira, a najčešće kao starac sa šiljatom bradom i dugom kosom, odjeven u kratki hiton, s ogrtačem (*hlamida*) prebačenim preko ramena i ruke te s putničkim šeširom s dva karakteristična krilca na glavi, kao i s odgovarajućom obućom na nogama, iz koje se u velikom broju slučajeva uzdižu karakteristična krilca. U rukama najčešće ima glasnički ili pastirski štap, a pored njega ponekad su prikazani ovan ili jarac te pas.

Od sredine 5. st. pr. Kr. Hermesova ikonografija poprima, međutim, novi oblik. Lik popularnog glasnika bogova umjetnici od tada nastoje prikazati mladolikim i okretnim. Prevladavaju prikazi u kojima je njegov lik odjeven u kratki hiton, na glavi, odnosno na potiljku, nosi šešir s krilcima, dok mu je na nogama prikladna obuća, najčešće prikazana s karakterističnim krilcima.

U razdoblju helenizma dvojica istanutih predstavnika grčkog kiparstva Praksitel i Lizip Hermesa prikazuju kao skladno građena mladića (takvim ga je, primjerice, Praksitel prikazao oblikujući glasovitu mramornu statu u iz Olimpije, koja Hermesa prikazuje s malenim Dionizom u ruci, što je u skladu s poznatom legendom prema kojoj je Hermes odmah po rođenju prihvatio Dioniza te ga predao nimfama hraniteljicama. Vrlo su zanimljive i rimske kopije Lizipovih prikaza Hermesa, što se osobito odnosi na glasovitu herkulansku statu Hermesa-Merkura iz napuljskog Nacionalnog muzeja, koja ga prikazuje u sjedećem položaju, dok se odmara na stijeni, kao i na statu pohranjenu u muzeju Louvre, koja Hermesa prikazuje u trenutku vezivanja sandalu na nozi. Od 3. st. pr. Kr. na njegovoj obući gotovo su redovito prikazivana krilca, a glasnički štap, *kerikeion*, prikazivan je ovijen s dvije zmije.

U rimskoj mitološkoj baštini Merkur je nadasve bio smatran zaštitnikom trgovine, prometnica i putovanja, odnosno trgovaca i putnika, što pokazuju i njegovi česti epiteti ("M. Putnik", *M. Viator*). K tomu, njegovo rimsko ime (lat. *Mercurius*) potječe od riječi *merx* (nadnica, plaća), što jasno pokazuje što je on značio onima koji su ga štovali. Zanimljivo je, međutim, da njega nema među najstarijim italjskim božanstvima, a tek je izjednačavanjem s grčkim Hermesom prihvaćen kao glasnik bogova, poglavito Jupitera, kojemu je često pomagao u njegovim ljubavnim pothvatima. U rimskoj interpretaciji Merkur je, slično Hermesu, smatran, također, i sprovoditeljem duša u Podzemlje. U kasnijim je razdobljima, poput mnogih drugih božanstava, i Merkur se pisanim izvorima pojavljuje s epitetima "domaćeg" božanstva, (*M. Domesticus*). Smatran je i obnoviteljem države (s epitetom "pobjednik", *M. Victor*). Ponekad se Merkur pojavljuje i s obilježjima genija mora, a susreće ga se i s epitetom "mirotvorni" (*M. Pacifer*). Njegov kult bio je raširen diljem rimskih provincija, a u velikom broju slučajeva bio je identificiran i s različitim lokalnim

božanstvima. U rimskoj interpretaciji smatran je, također, i ocem "kućnih" božanstava Lara.

**Preuzevši elemente Hermesove ikonografije Merkur je najčešće prikazivan s prethodno opisanim ikonografskim detaljima. Prikazivan je nag ili polunag, najčešće u uspravnom, ponekad i u trčecem položaju, znatno rjeđe i u sjedećem ili ležećem položaju. Često je prikazivan s ogrtačem prebačenim preko jednog ili oba ramena, odnosno putničkim plaštom kojim je pokriven veći dio njegova tijela. Neovisno o tome nosi li na glavi kapu, ili je prikazan gologlav, krilca su gotovo uvijek prisutna. U različitim interpretacijama njegova lika ima i takvih koja ga prikazuju bosonogog, bez sandala, ali su krilca tada prikazivana sraslima uz stopala. Među Merkurovim najčešćim atributima je glasnički štap, kaducej, i otuda potječe njegov epitet *Caducifer* ("onaj koji nosi kaducej"). U ispruženoj Merkurovoj ruci gotovo je uvijek prikazivan marsupij (*marsupium*), njegova karakteristična kesa s novcem.**

## **ARES – MARS**

**Ares je bio naočiti bog rata, rođen u ozakonjenoj bračnoj vezi između Zeusa i Here. Smatran je i nemilosrdnim rušiteljem gradova.** Najviše je boravio u Trakiji, što je bio razlog da mu se pripisivalo očinstvo - po nekima riječ je o praočinstvu - nad poznatim mitskim ratnicama Amazonkama. U Trakiji su živjela su još neka njegova djeca, a bilo ih je i u Tesaliji: u tamošnjoj prijestolnici Tebi, gradu legendarnog kralja Kadma, boravila je, naime, Kadmova žena Harmonija, Aresova kći iz njegove veze s Afroditom! Za Aresa se vjerovalo da je prijateljevao s Enijom i Eridom, personifikacijama bijesa i ratnog ubijanja, odnosno srdžbe i nesloge, a djeca su mu bila demoni užasa, odnosno straha i strave, Dejm i Fob te, a po svemu sudeći još i Eros te Anteros.

U Trojanskom ratu Ares je, poput nekih drugih grčkih božanstava, bio na strani Trojanaca, zbog čega je bio izložen srdžbi i napadima Atene. Agresivnost koju je često ispoljavao osobito je znao ukrotiti Heraklo, kojemu je uspjelo i raniti ga. Stanovito vrijeme bio je prisiljen provesti u zatočeništvu, odakle ga je oslobodio najmlađi od braće, snalažljivi Hermes. Po njemu je bio nazvan i Areopag ("Aresovo brdo"), poznata kamena uzvisina nasuprot atenskoj Akropoli, mjesto gdje je sjednice održavao atenski sud, dok mu je na obližnjoj Agori bio podignut hram. Poznat je bio po strastvenoj ljubavnoj vezi s božicom ljepote i ljubavi Afroditom, premda joj nije bio osobito vjeran te se nije libio ljubavnih veza i s drugim pripadnicama ljepšeg spola, među kojima je bilo i običnih smrtnica. Zanimljivo je da u antičkoj Grčkoj Aresova popularnost nije bila velika, što nije bio slučaj s nekim drugim sredinama. Veliku popularnost uživao je, primjerice, među ratničkim narodom Skita, ali najviše, ipak, među Rimljanima, koji su ga, poistovjetivši ga s italiskim božanstvom Marsom, štivali kao jedno od najznačajnijih božanstava rimskog panteona.

**U arhajskoj umjetnosti Ares je prikazivan kao odrasli bradati muškarac, najčešće s kopljem u ruci. Na vazama se vrlo često pojavljuje u društvu s drugim božanstvima, a osobito je često likovno bio interpretiran njegov sukob s Heraklom, kao i različiti prizori u kojima se njegov lik pojavljuje zajedno s Afroditom.**

Nakon 5. st. pr. Kr. Ares je , međutim, u umjetnosti prikazivan u liku mladića bez brade, često s atičkom kacigom na glavi. U doba helenizma umjetnici ga prikazuju kao zaljubljenog mladića, polunagog ili nagog, lišenog striktno vojničkih odlika, u sjedećem ili uspravnom položaju, dok mu oružje više-manje služi kao nužna scenografija, odnosno kao element u funkciji sigurnije identifikacije lika.

U rimskoj mitologiji Aresov *alter ego* Mars imao je neusporedivo veće značenje, što je u potpunosti odgovaralo vojničkom svjetonazoru rimske države, orijentirane na osvajanja i širenja teritorija. U takvim okolnostima Mars je, što je posve razumljivo, bio osobito štovan kao bog rata i pouzdani zaštitnik rimske države (s epitetom "silni", *M. Gradivus*), ali je ponekad doživljavan i kao zaštitnik zemljoradnje i stočarstva (s epitetom "očinski", *M. Pater*). Po njemu je bio nazvan i mjesec ožujak (Mart), prvi proljetni mjesec u godini, poglavito zbog činjenice što je to bilo najpovoljnije razdoblje za otpočinjanje vojnih aktivnosti. Najstarije Marsovo svetište nalazilo se na Marsovu polju u gradu Rimu.

Njegovi simboli poglavito su sveta Marsova koplja (*hastae Martis*) i sveti štitovi (*ancilia*), a bili su mu posvećeni vuk, bik i djetlić. Prvi rimski car August podigao mu je u Rimu čak dva hrama, jedan na Kapitoliju, posvećen M. Osvetniku (*M. Ultor*), a drugi, još veći, na rimskom forumu (posvećen je bio Marsu poistovjećenom s Aresom, kao i Veneri s kojom je Mars bio u strastvenoj ljubavnoj vezi).

U rimskoj mitologiji Mars je, osim Veneri, bio, također, blizak i Minervi. Prema nekim tumačenjima bio je, navodno, otac Romula i Rema, legendarnih osnivača grada Rima. Zanimljivo je, također, da ga je , prema legendi, Junona začela zahvaljujući cvijetu što joj ga je prethodno darovala božica proljeća i cvijeća Flora.

Marsova ikonografija, neovisno o tome je li prikazivan u stojećem ili sjedećem položaju, gotovo u potpunosti odgovara Aresovoj. Premda je prikazivan s različitim ikonografskim obilježjima, najčešći tip ipak se odnosi na lik nagog, ljepuškastog mladića, bez brade i brkova, s kacigom na glavi te kopljem i mačem u rukama. U Rimu je, međutim, bio iznimno popularan i prikaz tzv. Marsa Osvetnika (*M. Ultor*). Riječ je o tipu koji božanstvo rata prikazuje u posve različitoj ikonografskoj shemi, kao odrasla bradata muškarca, odjevena u karakterističnu rimsku vojničku (legionarsku) odoru.



## HEFEST – VULKAN

**Hefest (u rimskoj interpretaciji Vulkan) u grčkoj je mitologiji također bio pripadnik dvanaestorice olimpskih božanstava. Bio je bog vatre i metalurgije, popularni božanski kovač, nenadmašni majstor u toj iznimno cijenjenoj vještini, zbog čega mu se pripisivao pokroviteljski odnos prema zanatlijama i općenito prema zanatstvu.** Njegove kovačnice nalazile su se pod vulkanima: prema rimskoj mitološkoj baštini njegove radionice nalazile su se pod vulkanom Etnom na Siciliji. U radu su mu od velike pomoći bili kiklopi, kojima je bio gospodarom, a koji su zajedno s njim sudjelovali u izradi zlatnog i srebrnog oružja te nakita namijenjenog božanstvima i najpoznatijim grčkim junacima. Otac mu je bio Zeus, a majka Hera, ali je bio dijete rođeno prije ozakonjenja njihova braka. Bio je šepav i neugledan, zbog čega ga je, prema legendi, okrutna Hera po rođenju bacila u more. Na morskom dnu proveo je devet godina izrađujući nakit svojim spasiteljicama, među kojima je bila i Ahilova majka Tetida. **Prije nego se, doduše protivno svojoj volji, zaputio prema Olimpu - na tu teško pristupačnu planinu stigao je jašući na magarcu, prevaren Dionizovim lukavstvom, odnosno činjenicom da mu je uspjelo opiti ga** - Hefest se osvetio okrutnoj majci, poslavši joj na dar zlatno prijestolje, uz koje je, nakon što je na njega zasjela, ostala prikovana sve do trenutka dok ju voljom bogova nije bio prisiljen osloboditi: došavši među bogove koji su boravili na Olimpu kao uvjet Herina oslobađanja od prijestolja uz koje je bila okovana zatražio je da mu za ženu budu dodjeljene Atena ili Afrodita: Zeusovom odlukom oženio se lijepom, ali nevjernom Afroditom. Njoj, kao i njezinu ljubavniku, bogu rata Aresu, prevareni Hefest osvetio se, međutim, razapevši mrežu kojom ih je okovao, a oslobodivši ih tek na nagovor vrhovnog božanstva mora i voda, Zeusova brata Posejdona.

Među djelima što mu ih pripisuje grčka mitološka ostavština - a ona su potanko opisana u Heziodovoj „Teogoniji“ - pozornost osobito privlači podatak da je Hefest, potaknut Zeusovom naredbom, nakon što je prethodno Prometej ljudima otkrio vatru te na taj način znatno unaprijedio kvalitetu njihova života, od zemlje i vode načinio prvu ženu Pandoru ("svime obdarena"), koju su bogovi opskrbili mnogim vrlinama, ali

istodobno i brojnim manama. Sva zla i bolesti Hefest je zaključao u škrinju (žaru s poklopcem), predavši ju potom Prometejevu bratu Epimeteju. On se, međutim, u Pandoru zaljubio i njome se oženio. Prema legendi znatiželjna Pandora otvorila je zaključanu škrinju, nakon čega su se iz nje svijetom razmilile skrivene boleštine, nevolje i patnje, a na dnu škrinje ostala je samo nada. Po Zeusovoj želji dobročinitelja ljudi, titana Prometeja, Hefest je nakon toga okovao na azijskoj planini Kavkazu. U odnosu na Hefestove aktivnosti osobito je popularna bila priča o načinu njegova sudjelovanja u dolasku na svijet Palade Atene: unatoč zaslugama što su mu pripisivane u odnosu na taj za Atenu sudbonosan događaj ona je, ipak, odlučno i uporno odbijala učestale Hefestove bračne ponude!

**U početku je Hefest najčešće bio prikazivan na oslikanim grčkim vazama: prevladavali su različiti motivi vezani uz ulogu koju je imao u Ateninu dolasku na svijet, kao i teme koje su se odnosile na Hefestovo sudjelovanje u trijumfalnoj povorci formiranoj prigodom njegova dolaska na Olimp.**

U umjetnosti arhaiskog doba često su naglašavane njegove fizičke mane, poglavito šepavost, ali to postupno iščezava tijekom 5. st. pr. Kr., u doba cvata klasične grčke umjetnosti. Tada se, naime, Hefest počinje prikazivati prema karakterističnom ikonografskom obrascu, u liku odrasla bradata muškarca odjevena u *egzomis*, kratku praktičnu odjeću te s ogrtačem (hlamida) ovijenim oko donjeg dijela tijela i prebačenim preko jednog ramena: samo u rijetkim prigodama prikazivan je i u liku mladića. Na glavi je neizostavna šiljata kapa (*pilos*), dok u rukama redovito drži tipične kovačke alatke, čekić i kliješta.

U rimskoj interpretaciji Vulkan je italski bog vatre, koja je poglavito vulkanskog podrijetla pa je u ranijim povijesnim razdobljima osobito bio štovan kao božanstvo koje ljude zaštićuje od požara. Poput mnogih drugih božanstava pod grčkim je utjecajem bio u potpunosti izjednačen s Hefestom, poprimivši na taj način njegova ikonografska i sva druga obilježja, zadržavši ipak i svoju primarnu funkciju italskog božanstva vatre.

## HAD – PLUTON

U grčkoj mitologiji Had je smatran božanstvom podzemnog svijeta, odnosno gospodarom mrtvih, svih onih kojima je trajno boravište u Podzemlju, u svijetu vječnog mraka i tame. U antičkoj mitološkoj baštini njegova je uloga bila, stoga, manje istaknuta i bliska ljudima od uloge njegove braće Zeusa i Posejdona. Od 5. st. pr. Kr. je, također, štovan i kao gospodar rudnih bogatstava, metala i minerala, a ujedno i sjemena, odnosno svega što je skriveno ispod zemlje. Zbog toga je bio identificiran s **Plutomom**, božanstvom za koje se u rimskoj mitologiji vjerovalo da je ljude opskrbljavalo bogatstvima zemlje. Poput Zeusa i Posejdona, odnosno Here, Demetre i Hestije i on je bio sin titana Krona i Uranove i Gejine kćeri Reje pa je i njega snašla sudbina braće i sestara, koje je otac, zbog straha od gubitka vlasti nad svijetom kojim je vladao – a nakon što je sam prethodno na okrutan način lišio vlasti svojega oca Urana - progutao, a zatim ih progutane povratio iz utrobe. U podjeli svijeta među trojicom braće, nakon što je bogovima uspjelo savladati titane te nakon što je kockom bilo odlučeno da on upravlja svijetom Podzemlja, carstvom vječne tame, morao se prihvatiti nezahvalne uloge, koja mu nije priskrbila omiljenost među bogovima, a još manje bi se to moglo kazati za ljudski rod. Svoj mračni svijet Podzemlja rijetko je napuštao, a onda kad je ipak bio prisiljen napuštati odaje u podzemnom svijetu, uvijek je to činio u crnim kočijama, u kojima je u svoje podzemno carstvo privodio duše pokojnika. Svima koji su dospjeli u podzemni svijet trudio se priječiti povratak u ovozemaljski svijet, a jednako je postupao i s onima koji su iz nadzemnog svijeta iz bilo kojeg razloga željeli zaviriti u njegovo podzemno carstvo. Nekima je to ipak uspjelo, ali su to bili samo rijetki pojedinci: uspjelo je to Heraklu, koji ga je odapetom strijelicom uspio čak i raniti, a u Podzemlje je dospio i slavni mitski pjevač Orfej, kao i glasoviti atenski junak Tezej, kojega je otuda uspio osloboditi upravo Heraklo.

Mlađi Hadov brat, „otac bogova“ Zeus (u rimskoj interpretaciji Jupiter), koji je bio na čelu grčko-rimskog panteona, moćni vladar nebeskog svijeta, dopustio mu je oženiti se Perzefonom, kćerkom koju je imao iz veze s Demetrom (Cererom), božanstvom plodnosti zemlje i poljodjelstva, koja mu je ujedno bila i sestrom. Prethodno

je, međutim, bez majčina znanja i pristanka Had Perzefonu (Prozerpinu) oteo, čemu je svjedočio samo Helije, koji je s nebeskih visina promatrao Perzefoninu otmicu, otkrivši neutješnoj Demetri što se doista zbilo i tko je odgovoran za otmicu njezine miljenice.

Mjesta Hadova štovanja pretežito su se nalazila posvuda gdje se smatralo da je bio moguć silazak u Podzemlje. Njegovim carstvom tekle su rijeke Stiks, Aheront, Kokit i Piriflegeton, koje je trebalo prijeći i koje su bile granicama njegova podzemnog carstva. Vjerovalo se, također, da su daleko na zapadu bile Elizijske poljane, vječna počivališta duša pravednika. Tartar se nalazio u još većim dubinama, a to je mjesto bilo rezervirano za one koji su smatrani grijешnicima. Na ulazu u podzemni svijet stajao je **troglavi pas Kerber**, koji je propuštao ulazak, ali je priječio izlazak onima koji su dospjeli u Podzemlje. **Važnu ulogu na putu do konačnog boravišta u Podzemlju imao je i Haron, starac prikazivan u dronjcima i sa šiljatom kapom na glavi, koji je duše pokojnika prevozio na svojem čamcu preko Aheronta, naplaćujući tu uslugu odgovarajućom poputbinom.** Hadova palača i prijestolje nalazili su se u najmračnijem dijelu Podzemlja.

**Hadov karakteristični atribut je kapa koja ga je činila nevidljivim, a koju je na dar dobio od kiklopa (atenski pisac Apolodor spominje da su kiklopi, nakon što je vladavina svijetom bila podjeljena između trojice Kronovih sinova, Hadu poklonili još i kacigu!), a također i žezlo te samo ponekad rog obilja i mjerica. Posvećeni su mu bili konj, pas, pijetao i zmija, kao i šipak, mak i neke druge biljke.**

U arhajskoj je umjetnosti, osobito na vazama crnofiguralnog stila, prikazivan je nalik dvojici poznatije braće, u liku odrasla bradata muškarca stroga pogleda i odjevena u hiton i himation, sa žezlom u ruci te vrpcom u raskuštranoj kosi. Na vazama crvenofiguralnog stila, tijekom 5. st. pr. Kr., često je prikazivan i s rogom obilja te šipkom u ruci. Čest motiv na vazama južnoitalskog podrijetla bili su i prikazi Podzemlja, odnosno Hadovih dvora i njegova prijestolja te njegove ne osobito brojne svite, koja je zajedno s njime boravila u podzemnom svijetu. Vrlo brojni prizori Hadova podzemnog carstva sačuvani su na freskama iz rimskog doba, kao i na sarkofazima, a u oba slučaja prevladavajući su prizori otmice Perzefone.

Najpoznatije Hadovo svetište bilo je u grčkoj pokrajini Elidi, koje je bilo otvarano samo jednom godišnje, a u njega su mogli silaziti samo Hadovi svećenici.

**Plutonova uloga božanstva Podzemlja u rimskoj mitološkoj i kultnoj baštini nije imala značenje kakvo je njegovoj inačici Hadu pridavano u grčkom svijetu. U rimskoj mitologiji Pluton je, naime, poglavito bio smatran božanstvom koje je ljudima darivalo bogatstva zemlje. Među rimskim stanovništvom bio je štovan i s imenom *Dis*, odnosno *Dis Pater*, božanstvo koje je bilo poistovjećivano s Plutonom i Hadom.**

## PERZEFONA (KORA) - PROZERPINA

**Perzefona (Kora) poglavito je smatrana božanstvom Podzemlja, mračnog svijeta mrtvih. Doživljavana je kao mlada žena ljepuškastog izgleda, premda je bila životna suputnica vladara podzemnog svijeta Hada, koji nije bio omiljen među božanstvima, a još manje bi se to moglo kazati za ljude; kao Demetrina (Cererina) i Zeusova (Jupiterova) kći bila je ujedno i božanstvo prirode.**

Kao **Kora** („Djevojka“, „Kći“) živjela je s majkom provodeći vrijeme na mirisnim livadama obraslim cvijećem, sve do trenutka dok ju Had, izašavši iz Podzemlja, na prijevaru nije ugrabio te Zeusovim pristankom poveo u svoje carstvo, da bi se ubrzo njome i oženio. Prema mitloškoj priči, božica zemlje Geja pomogla je Hadu stvorivši lijepi cvijet narcis, koji je Kora (Perzefona) odmah ugledala među ostalim cvijećem te ga je pokušala ubrati: u tom se trenutku na zlatnim kočijama pojavio Had, zgrabivši ju te ju povevši sobom u svoj podzemni svijet. Majka Demetra čak je devet dana posvuda bezuspješno tražila nestalu kćer, ponekad i s bakljama u rukama, sve dok od boga Helija, koji je otmicu promatrao s nebeskih visina, nije saznala što se zbilo te tko je krivac za nestanak njezine kćeri. Osjećajući se odgovornim što je odobrio Perzefoninu otmicu te svojoj sestri Demetri pričinio toliku bol, Zeus je u Podzemlje poslao svojega glasnika Hermesa, sa zadatkom da otetu kćer vrati majci, čemu se Had ,nezadovoljan bratovom odlukom, nije imao mogućnosti usprotiviti. Uspjelo mu je, međutim, Perzefonu nagovoriti da prije napuštanja Podzemlja pojede zrno šipka (nara), svojevrsni simbol bračne povezanosti, što je bilo dovoljno da ju je ipak uspio trajno vezati uz sebe i uz svoj podzemni svijet. Kompromisnim rješenjem od tog je vremena Perzefona dvije trećine godine provodila na zemlji, a jednu uz muža u njegovu carstvu u Podzemlju. Njezin je kult bio stoga specifičan, prožet svojevrsnim mitološkim dualizmom. U prenesenom smislu, ona je simbolizirala obnavljanje života na zemlji, proljetno buđenje prirode, odnosno njezino zamiranje krajem jeseni. Kao božanstvo podzemnog svijeta kult joj je bio usko povezan s Hadovim, dok je kao djevojka (Kora) najčešće bila štovana zajedno s Demetrom. Osobito je bila čašćena u Eleuzini, koja nije bila mnogo udaljena od glavnog antičkog središta Atene: tamo je štovana u sklopu poljodjelskih svečanosti, znamenitih

Eleuzinskih misterija. Mitološki izvori spominju, također, i njezinu zaljubljenost u ljepuškastog Adonisa, strastvenog lovca kojemu je uspjelo očarati i božicu Afroditu. koji je također simbolizirao rađanje i umiranje vegetacije,

**U takvom kontekstu i likovni prikazi Perzefone najčešće se odnose na lik mlade, nježne djevojke, ponekad zastrašujućeg, a ponekad i dobrohotnog izgleda. Gotovo uvijek je prikazivana u društvu s majkom Demetrom, a od atributa najčešće su prisutni baklja i pijetao. Vrlo su česti i prikazi njezine otmice, a također i njezina povratka iz Podzemlja, a nisu rijetki niti motivi povezani s njezinim boravkom u Podzemlju, gdje je uvijek prikazivana u društvu s Hadom.**

**Kod Rimljana je Perzefona bila izjednačena s Prozerpinom** te je, na neki način, tijesno povezana s Liberom, ženskim božanstvom koje je bilo pandanom boga vina Bakha (Liber), a štovana je bila i u društvu božanstva imena *Dis*, odnosno *Dis pater*, koje je bilo identificirano s Plutonom, odnosno grčkim Hadom. Njezin kult među Rimljanima ipak nije bio osobito razvijen, niti približno koliko je bio popularan u grčkom svijetu.

## DEMETRA-CERERA

**Među Kronovom i Rejinom djecom koju je otac najprije progutao, a potom bio prisiljen iz utrobe povratiti, bila je i Demetra, koja je smatrana božanstvom plodnosti zemlje i raslinja, ali također i podzemnog svijeta. U rimskoj mitološkoj baštini bila je izjednačena s jednim od najstarijih italskih ženskih božanstava, zaštitnicom vegetacije, plodnosti polja, žitarica i žetve, božicom Cererom.**

Prema Heziodovu „Postanku bogova“ s najmlađim bratom Zeusom, predvodnikom sveukupnog grčkog panteona, Demetra je imala kćer Perzefonu (Koru). Jedan od njezine braće, bog Podzemlja Had, pristankom Zeusa, protiv Demetrine volje je oteo Perzefonu povevši ju u svoje podzemno carstvo, a kasnije se njome i oženio. Kad je nakon višednevna lutanja u bezuspješnoj potrazi za nestalom kćerkom od boga sunca Helija saznala što se zbilo s Perzefonom, Demetra je, prerušena u staricu, napustila Olimp te se zaputila do Eleuzine, mjesta udaljenog dvadesetak kilometara prema zapadu od Atene, sastavši se s kćerima tamošnjeg kralja Keleja. Unatoč činjenici što joj je kralj u Eleuzini dao podignuti hram, srdita Demetra potrudila se spriječiti klijanje sjemena i sazrijevanje plodova, učinivši na taj način zemlju neplodnom. Tek nakon što je Hermesu uspjelo izvršiti Zeusovu naredbu te Perzefonu vratiti iz podzemnog svijeta „otac bogova“ je pozvao je Demetru da s Perzefonom dođe na Olimp. Prije napuštanja Podzemlja lukavi Had ponudio je, međutim, Perzefoni plod šipka (nara, koji je ona spremno progutala, što je Hadu omogućilo da ju je dio godine ipak uspio zadržati uz sebe, u svojem podzemnom carstvu. Veći dio godine Perzefona je ipak od tada mogla provoditi izvan Podzemlja, najčešće u majčinu društvu. Iz zahvalnosti što je Perzefoni bila dana mogućnost boravka izvan podzemnog svijeta, majka i kći su oživjele zamrlu prirodu, a eleuzinske kraljeve uputile su u tajne svojih Misterija.

U potrazi za nestalom Perzefonom Demetra je, među inim, boravila i u domu Baube i njezinih sinova Triptolema, Eumolpa i Eubuleja (u nekim mitološkim navodima od sinova se spominje samo najpoznatiji među njima, Triptolem), koji se nalazio na putu između Atene i Eleuzine; budući da je od Eubuleja tom prigodom saznala da su svinje koje su mu bile povjerene na čuvanje nestale u procjepu kroz koji je Had, navodno,



Perzefonu odvuкао u svoje podzemno carstvo, na taj je način otkrio Demetri mjesto boravka otete kćeri te joj omogućio da kroz isti procjep siđe u Podzemlje. Jednom od sinova, prvotno čuvaru krava, a kasnijem kralju Triptolemu, Demetra je iz zahvalnosti poklonila kola s krilatim zmajevima, kao i sjeme žita, podučivši ga, također, i obradi zemlje. Naložila mu je da se zaputi u svijet te da ljude nauči poljodjelskim vještinama, od oranja zemlje, sijanja i klijanja i rasta žitarica, do dozrijevanja i žetve, odnosno zamiranja vegetacije, a podučila ga je i uzgajanju voća i povrća.

U Demetrinu čast u jesenskim i zimskim mjesecima u Eleuzini su slavljene tzv. Male i Velike Eleuzinije, koje su bile sastavnim dijelom znamenitih Misterija, kojima početci sežu još u mikensko doba. Najvažniji objekti iz razdoblja kasnijih adaptacija eleuzinskog svetišta potječu iz 5. st. pr. Kr., a to se poglavito odnosi na ostatke pravokutniog telesterija (telesterion) i odgovarajuće pozornice za obrede obavljane u Demetrinu čast. Zanimljivo je, također, da je Demetra nerijetko bila štovana i kao zaštitnica žena i djece.

**Demetrini atributi primjereni su njezinoj ulozi zaštitnice plodnosti zemlje. Najčešće su to prikazi vijenaca ili svežnjeva žitnog klasja u ruci, a ponekad se kao kao atribut pojavljuje i mak. Nisu, također, rijetki prikazi na kojima se Demetra pojavljuje s kalatom (*kalathos*, košara od isprepletene pruća, ispunjena klasjem i različitim plodinama), a ponekad i s dijademom na glavi. Od njezinih atributa potrebno je spomenuti još i šipak (nar) te svinju.**

**Osobine božanstva podzemnog svijeta, odnosno njezin htonski karakter, često je, odobito od razdoblja helenizma, naglašavan prikazivanjem baklji i zmija. Likovni prikazi Demetre nisu, međutim, odviše česti. Od 5. st. pr. Kr. Demetra je prikazivana i u društvu s Perzefonom (Korom) i Triptolemom, a najbolji je primjer znameniti eleuzinski reljef, pripisan Fidijinoj školi.**

**U približno isto vrijeme, iza 5. st. pr. Kr., Demetra je bila izjednačena s italском Cererom, kćeri Saturna i Ope (*Ops*), jednim od najstarijih rimskih božanstava, zaštitnicom plodnosti, žitarica i žetve, a također i braka: bila je prikazivana s bakljom i zmijom, atributima koji su isticali njezin htonski karakter, a također i sa žitnim klasjem, makom, jabukom, a često je prikazivan i kalathos. Svi**

**navedeni atributi su poglavito elementi koji naglašavaju izraziti poljodjelski karakter tog božanstva.**

## POSEJDON-NEPTUN

**Poput dvojice braće, Zeusa i Hada, i Posejdon (Neptun) je bio Kronov i Rejin sin, jedno od one djece koju je otac, da bi izbjegao svaku mogućnost svrgavanja s vlasti, najprije progutao, a potom, zahvaljujući Zeusu, iz utrobe i povratio. Podjelom vladavine svijetom među Kronovim sinovima Posejdonu je pripala vlast nad morem, vodama i jezerima, premda je poznato da su u antičkoj kultnoj ostavštini pojedine rijeke imale i svoja vlastita božanstva, nazivana njihovim imenima. Posejdon (Neptun) je također bio jednim od dvanaestorice olimpskih božanstava.**

U morskim dubinama vladao je iz palače podignute na dnu u Egejskog mora, gdje je živio sa zakonitom ženom Amfitritom, jednom od ljepuškastih Nereida, s kojom je imao sina Tritona i kćer Rodu. Svojim raskošnim kolima s upregnutim konjima sa zlatnim grivama - Posejdonu se, naime, pripisuje stvaranje prvog konja Skifija, kao i spremnost da ljude nauči krotiti konje, a bio je, također, povezivan i s bikom i stvaranjem tog vječnog simbola snage i izdržljivosti - Posejdon je napuštao zlatne odaje svoje palače te se kretao morskom površinom, najčešće u pratnji morskih božanstava i drugih morskih stvorenja. Često je na taj način obilazio svoje prostrano morsko carstvo na putu do sjedišta bogova na Olimpu: pod njim su tada podrhtavale zemlja, planine i šume, a dok se kretao morem dizali su se golemi valovi. U Trojanskom ratu bio je među božanstvima koja su bila na strani Grka, iako je prethodno pomogao izgradnju bedema u Troji, koje je kasnije upravo on svojim trozubom i razrušio. U kontekstu događanja vezanih uz junake iz Trojanskog rata zanimljivo je istaknuti da je progonio lukavog Odiseja, budući da je on prethodno bio prisiljen oslijepiti njegova sina, jednookog Polifema. Poznat je i po tome što je često bio u sukobu s pojedinim božanstvima, a svoju narav i ambicije pokazao je i u nadmetanju s Paladom Atenom, s kojom se sukobio zbog obostrane želje da se dopadnu građanima Atene i ovladaju njihovim gradom, odnosno cijelom pokrajinom Atikom. O njegovu značenju i popularnosti govori i podatak da su u grčkom svijetu mnogi gradovi nosili i njegovo ime. U 5. st. pr. Kr. bio je izjednačen s rimskim Neptunom.

Posejdonov (Neptunov) najprepoznatljiviji ikonografski simbol je njegov karakteristični trozub. Među ostalim njegovim atributima najčešće su zastupljeni dupin i konj, kao i vodeni konj, hipokamp, a posvećen mu je bio i bik, simbol svekolike snage. U ranijoj, arhaiskoj umjetnosti, prikazivan je posve nalik drugoj dvojici braće, starijem Hadu i mlađem Zeusu, a to znači u liku odrasla muškarca, snažne muskulature i stroga, dostojanstvena pogleda, s kovrčavim pramenovima kose te gustom bradom i brkovima, nag ili polunag i odjeven u dugački hiton i himation. Često je prikazivan u uspravnom položaju, s jednom nogom oslonjen na dupina, nerijetko i na konju ili hipokampu, a ponekad i sa zapregom koju su činile čudovišne morske nemani. U njegovoj su pratnji najčešće prikazivane Nereide, ali i razna druga morska bića, uključujući i različite vrste riba, a osobito dupin.

## AMFITRITA

**Božica Amfitrita smatrana je kraljicom mora i predvodnicm morskih nimfa Nereida.** Za nju se vjerovalo da je kći morskog božanstva Nereja i Doride, premda pisac Apolodor donosi podatak da su joj roditelji bili bog „vanjskog mora“, titan Okean, i Tetija (*Tethys*), kći Urana i Geje. **Udajom za moćnog vladara mora Posejdona (Neptuna) postala je gospodaricom morskih valova i morske faune.** Prije udaje skrivala se od svojega prosca te mu nastojala umaknuti, uporno odbijajući učestale Posejdonove bračne ponude. Skrivena iza Heraklovih stupova, u dalekim morskim dubinama, prema jednoj od legendi uspio ju je otkriti Posejdonov delfin, dok su je prema drugim mitološkim izvorima spazili delfini, koji su Amfitritu ispratili do Posejdonova boravišta na dnu mora, uspevši ju naposljetku nagovoriti da se za njega uda. S Posejdomom je Amfitrita imala sina Tritona i kćer Rodu.

**U likovnoj umjetnosti njezin lik je najčešće prikazivan zajedno s Posejdonovim (Neptunovim): gotovo uvijek je prikazivana na upregnutim kolima, s brojnóm šarolikom pratnjom različitih morskih božanstava i drugih morskih bića. Poznato je, također, njezino pojavljivanje u različitim prizorima koji su se odnosili na prikaze gigantomahije.**

## TRITON

**Triton je bio morsko božanstvo, vrlo slično nekim drugim srodnim božanstvima, poput Nereja, Glauka, Forkisa i dr. Bio je sin Posejdona (Neptuna) i njegove žene Amfitrite.** Prema legendi je smatran božanstvom Tritonskog jezera, za koje se vjerovalo da se nalazilo nadomak sjevernoafričkoj obali, preciznije na području u Libije.

Kao božanstvo mora bio je osobito sklon mornarima, a uvijek je bio pripravan biti na usluzi ocu i majci, koje je i sam često pratio u njihovim lutanjima morem. Legenda spominje njegovo sudjelovanje u mitu o Argonautima, junacima potrage za zlatnim runom, a s njim se dovodi u vezu i legenda koja se odnosila na njegovu vezu s gradom Tanagrom u grčkoj pokrajini Beotiji. Smatran je vrlo obrazovanim pa je, primjerice, podučavao božicu Atenu ratnim vještinama. Imao je dvije kćeri, a jedna od njih, Palada, intenzivno se družila i prijateljevala s Atenom, koja ju je, međutim, tijekom vježbanja nehotice ubila kopljem.

**Triton je često prikazivan u trenutku vožnje kočijom, ili kako jaši na dupinu, s malim trozubom u ruci te savijenom školjkom u obliku morskog puža, koja mu je služila kao truba, a u koju je puhao da bi podigao ili smirio morske valove. Tritonova glava, odnosno poprsje, često su prikazivani ovjenčani raznolikom morskom florom i faunom. Od 4. st. pr. Kr. tritoni se spominju kao skupina pa se u takvom obliku najčešće pojavljuju u Posejdonovoj pratnji. Za Tritona je karakteristično da mu je tijelo u gornjem dijelu bilo prikazivano s ljudskim osobinama, dok mu je donji dio tijela prikazivan u obliku ribe, poglavito dupina.**

## DIONIZ, BAKHO (BAKHOS, BACCHUS)-LIBER PATER

Dioniz (grčki *Dionysos*, također i Bakho, odnosno *Bakhos*, u rimskoj interpretaciji *Bacchus*) poistovjećivan je sa starim italjskim božanstvom Liberom (*Liber*, *Liber Pater*). U klasično doba kod Grka je štovan kao bog vina i vinogradarstva te s time u vezi i promjenjenih stanja svijesti, poglavito mističnih delirija.

Poput Apolona, Artemide, Hermesa i nekih drugih božanstava Dioniz je bio pripadnikom druge generacije olimpskih božanstava. Iz njegova je imena razvidno da mu je otac bio Zeus te da je bio podrijetlom iz Nyse: stoga je i nazivan „bogom iz Nyse“ („Zeus iz Nyse“), gorovita kraja koji se nalazilo daleko od granica Grčke. Tamo je, naime, prema legendi Dioniz bio rođen iz Zeusova bedra.

Legende o Dionizu vrlo su kompleksne naravi, jer sjedinjuju različite elemente. Mnogima od njih ishodišta nisu bila samo na grčkom tlu, nego i u nekim susjednim zemljama, a načešći su tragovi trakijskog i maloazijskog, odnosno frigijsko-lidijskog podrijetla. Zanimljivo je da je i alternativno Dionizovo ime Bakho, koje je među Grcima često bilo u upotrebi, bilo upravo takvoga, lidijsko-frigijskog podrijetla.

Potrebno je istaknuti da se u mitološkim pričama spominju dva Dioniza. Prema jednoj mitološkoj priči starijega od dvojice Dioniza, Zagreja, sina Zeusa i Perzefone, usmrtili su titani, nagovoreni na taj čin od ljubomorne Zeusove žene Here: po nekima mlađi Dioniz bio je rođen iz sačuvanog Zagreja srca! Prema drugoj legendi, poznatijoj i znatno rasprostranjenijoj, mlađi Dioniz bio je, međutim, besmrtnim sinom Zeusa i Semele, kćeri tebanskog kralja Kadma i njegove žene Harmonije, Aresove i Afroditine kćeri. Premda ima i drugačijih tumačenja Dionizova dolaska na svijet, najpoznatije je ono prema kojemu je lijepa smrtnica Semela upravo na Herin nagovor pozvala Zeusa, koji je pred njom stkrivao svoj pravi identitet, da joj trudnoj priđe, i to onakvim kakvim je uistinu i bio, u punom sjaju svoje moći, kako je običavao prilaziti i zakonitoj ženi, besmrtnici Heri. Predloživši to Zeusu Semela je, međutim, zanemarila činjenicu da je ona, za razliku od Here, ipak samo obična smrtnica. Zeus je odlučio udovoljiti njezinoj želji, ali je blizina njegovih plamtećih munja Semelu koštala života, jer je njihovim

ognjem ona naprosto bila spržena. Zeusu je, ipak, iz njezine utrobe uspjelo spasiti dijete, koje je najprije zašio u svoje bedro, a nakon nekoliko mjeseci upravo u Nysi ga je i porodilo. Neobičan dolazak na svijet „boga koji je rođen dva puta“, kako je zbog toga Dioniz ponekad bio nazivan, inspirirao je mnoge umjetnike pa je prikaz njegova rođenja iz Zeusova bedra bio često interpretiran u likovnim umjetnostima.

Nakon Dionizova rođenja novorođenog dječaka Zeus je prepustio Hermesu, koji ga je spremno prihvatio, povjerivši ga kralju Orhomena Atamantu i njegovoj ženi Ini, Semelinoj sestri, odnosno nimfama-hraniteljicama, da brinu o njegovu odgoju i obrazovanju. Pred ljubomornom Herom Dioniz je čitavo vrijeme bio prikrivan odjeven u djevojačku odjeću, prema mitološkim izvorima, u želji da mu se zametne trag pred ljubomornom i osvetoljubivom Herom, bio je pretvoren u kozu. Zbog nošenja ženske odjeće vladalo je, također, mišljenje da je Dioniz odrastao u ženskom okruženju, zajedno s menadama (bakanticama), nimfama, tijadama i dr., koje su, zajedno sa satirima, silenima, kentaurima i dr., u velikom broju činile njegovu stalnu pratnju.

Okićen bršljanovim i lovorovim vijencem Dioniz je, međutim, ubrzo krenuo na put po svijetu. Nakon što je odrastao, trudio se širiti stečene spoznaje o načinu uzgajanja vinove loze i pravljenja vina, što je prethodno naučio tijekom boravka u Nysi, gdje mu je učiteljem bio Silen. Mnoge je, stoga, podučavao gajenju vinove loze i pravljenju vina pa je, primjerice, sadnice loze poklonio gostoljubivom atenskom pastiru Ikariju, naučivši ga ujedno i spravljati vino, što je također bila vrlo često interpretirana tema u likovnoj umjetnosti. Lutajući svijetom Dioniz je dospio do Frigije i tamo se susreo s božicom Kibelom, koja mu je približila običaje svojega kulta. Podučavajući ljude vještinama i običajima vezanim uz vino i vinogradarstvo nailazio je na odobravanja, ali ponekad i na otpore pa se, primjerice, zbog toga morao kriti pred tračkim kraljem Likurgom, a u pomoć mu je pritekla Nerejeva kći Tetida, majka slavnog grčkoj junaka Ahila. Sve koji su mu se suprotstavljali Dioniz je najčešće kažnjavao pomućivanjem razuma. O njemu i njegovim djelima kolale su mnoge priče, a jedna, koju prenosi Heziod, odnosila se na podatak da se na otoku Naksu (*Naksos*) oženio Minosovom kćeri Arijadnom, koju je prethodno ostavio poznati atenski junak Tezej. Poznata je i priča o njegovu putovanju na kolima s upregnutim panterama, praćen od silena, bakantica i satira te Prijapa, sina iz veze s Afroditom, kao i drugih božanstava nižeg ranga: tom prigodom dospio je čak do



daleke Indije. Prizori preuzeti iz te mitološke priče često su bili temom u različitim granama likovnih umjetnosti.

Zbog podrijetla i neobična rođenja Dioniz nije odmah bio doživljavan kao božanstvo. To se, međutim, zbilo nakon što je stigao na Olimp, gdje mu je odmah po dolasku bilo dodjeljeno počasno mjesto, pored Zeusova desnog koljena. **Dioniz je, međutim, bio štovan i kao htonsko božanstvo, a tomu je pridonio njegov boravak u Podzemlju, gdje je dospio u potrazi za majkom Semelom, koju je poželio otuda izbaviti te joj vratiti izgubljeni život.** To mu je i uspjelo, budući da se tomu nisu usprotivili stvarni gospodari Podzemlja, Had i Perzefona. U Trakiji je bio smatran i bogom proricanja. Sudjelovao je, također, u borbi bogova s gigantima (gigantomahija). Njegovo sudjelovanje pokazalo se, naime, neophodnim, jer je bogovima bilo obznanjeno da će gigante uspjeti pobijediti samo uz pomoć božanstva čija je majka smrtnica, što je bio slučaj upravo s Dionizom.

Zanimljivo je da je Dionizov kult posvjedočen u Grčkoj još u vrijeme mikenske civilizacije, sredinom 2. tisućljeća pr. Kr. Osobito je bio štovan u domovini svoje majke, u Beotiji. Upravo u tamošnjem gradu Tebi inaugurirao je orgijastičke svetkovine, popularne Bakanalije, u kojima su sudjelovali svi koji su bili zahvaćeni mističnim delirijem, razuzdanim plesom i pjevanjem, što se poglavito odnosilo na žene. **Bio je i bog vegetacije, obnavljanja prirode i plodnosti, zaštitnik cvijeća i voća, osobito smokve i vinove loze. Omiljena mu je biljka bila bršljan. Premda sam nije prikazivan itifaličnim, s naglašenim falusom, članovi njegove muške pratnje, brojnog tijasa kojemu je bio predvodnikom, poglavito sileni i satiri, a osobito Prijap, prikazivani su s izrazito naglašenim muškim spolnim organom. Falos (falus) je očigledno imao važno mjesto u Dionizovu kultu, u kojemu su osobito značenje imali orgijazam i ekstaza. Uz Dioniza i njegovu raspojasanu pratnju povezano je rođenje kazališta, poglavito komedije, tragedije i satirične drame.** Tijekom 2. st. pr. Kr. Misterije priređivane u njegovu čast prodrle su i na italsko tlo. Rimski senat čak je donio odluku o zabrani slavljenja Bakanalija, ali u takvim nastojanjima nije bio u potpunosti uspješan.

**U likovnoj umjetnosti Dioniz je prikazivan kao dijete ili kao mladić. U arhajskoj umjetnosti najčešće se pojavljuje kao odrasli muškarac, s gustom kosom i bradom, odjeven u dugački jonski hiton. Vrlo često se pojavljuje s peharom u ruci,**

odnosno s vinom ili vinovom lozom. Prikazivan je i kao jahač na mazgi, s jarcom i bikom u blizini. Svete Dionizove životinje bile su pantera i lav, a žrtvovani su mu jarci i koze. Osim bršljana, kojim mu je često ovjenčana glava, kao i vinove loze i grožđa isprepletenima među pramenovima njegove kose, najprepoznatljiviji Dionizov atribut svakako je tirs (*tyrsos*), štap koji na vrhu završava šišarkom. Od 5. st. pr. Kr. prikazivan je kao ljepušasti mladić, a od razdoblja helenizma njegov lik sve više poprima elemente stanovite ženstvenosti.

Nakon što je u Rimu Dioniz bio poistovjećen sa staroitalskim božanstvom plodnosti Liberom (*Liber*, odnosno *Liber Pater*), sve važnijim simbolom u njegovoj ikonografiji postaje falus. Liberov ženski poredar je Libera te je s njom često prikazivan u paru. Zanimljivo je da tek izjednačavanjem s Dionizom Liberove dominantne osobine sve više su povezane s vinom i vinovom lozom. U kasnocarskom razdoblju sve tješnje je povezivan i s nekim orijentalnim božanstvima.

Liberova ikonografija u osnovi je identična Dionizovoj: prije njihova međusobnog poistovjećivanja često je bio prikazivan s rogovima na glavi, a u njegovu društvu često su Prozerpina, Prijap, eroti i kentaruri. U kasnijim razdobljima redovito je prikazivan kao mladić bez brade, ovjenčan bršljanom i vinovom lozom isprepletenima u kosi, s tirsom u ruci, ponekad s kantarom (*kantharos*) ili paterom. U njegovoj ikonografiji istaknuto mjesto pripada životinjama koje su mu bile posvećene, što se poglavito odnosi na panteru.